

ԴԻՐՈՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՆՈՐ ՍԱՐՍԱՓՆԵՐ

ԵՐԶՆԿԱՅ ԵՒ ՊՈԼԻՍ

Սարսափ սարսափի ետեից, կոտորած կոտորածի ետեից է, որ անում է սուլթանի կառավարութիւնը անիննայ կերպով. մորթում, սպանում են և սպանած դիակը ենթարկում տանջանքների. ահա թէ ուր է հասել սուլթանական կառավարութեան պատրաստած մուսուլման ամբոխի մոլեռանդութիւնը: Սուլթանի կառավարութիւնը մի րոպէ անգամ կանգ չէ առնում, նա ամենայն եռանդով շարունակում է իւր խժոժութիւնները.—

Ահա երկու ամիս է և զեռ Երզնկայի գաւառը ամբողջովին գտնուում է պաշարման դրութեան մէջ, ահա երկու ամիս է, Վամախի սարսափը շարունակաբար տևում է անարգել կերպով.— զօրքը ցրած է ամեն կողմ, ամեն գիւղ, ամեն անկիւն. այրում-կոտորում են, աւերում-բռնաբարում են, ոչնչից ոչինչ չէ խնայում:

Վամախը ձեռքից գնում է, որբանում է, զրկում իւր բնակիչներից և այդ անողը ոչ թէ համաճարակը, սովը ու գաղթականութիւնն է, այլ սուլթանի կառավարութեան սուրբ ու հուրը:— Գիւղեր են թալանում ու այրում, կանայք ու աղջիկներ են լլկում, մանուկներ են ենթարկում ամենագարշելի գործողութիւնների: Նոյնըն է կատարում և Թամաշարայում:

Եւ զեռ չգաղարած Վամախի, Թամաշարայի սարսափները, այժմ էլ մենք ունինք մի երրորդը՝ Պոլսինը:

Պոլսը՝ օսմանեան պետութեան մայրաքաղաքը, եւրոպական պետութիւնների զեսպանանիսա քաղաքը, բնակած բազմաթիւ եւրոպացիներով և կրթած բնակիչներով, այսօր մի կատարեալ մարդկային սպանդա-

նոց է ներկայացնում: Փողոց չկայ, մի անկիւն չկայ, որ արիւննուած չլինի. տաճիկ ամբոխը մօլլանների, սօֆտանների ու կառավարութեան այլ ազէնաների ղեկավարութեամբ ու դրդամբ մի մոլեռանդ արշաւանք է սկսել հայերի դէմ և նրանցից հարկաւորներին անիննայ կերպով սրի է անցկացրել, որը տևել է մի քանի օր. և օր չի անցել այդ տևողութեան ժամանակամիջոցում, որ չկոտորէին, օր չէ անցել, որ հայի դիակը սօֆտանների ոտերի տակ չճմլէր, օր չէ անցել, որ հայի գանգը չջարդէր և մարմինը չյօշոտէր, օր չէ անցել, որ Մարմարա ծովը հայի ջարդած ու փշուած, յօշոտած ու մասմաս եղած դիակ չհիւրնկալէր...

Այո, ինչպէս Սասունը, Վամախը, Թամաշարան, Պոլսն էլ մի մարդկային սպանդանոց էր դարձել՝ սպանում, ջարդում, ջախջախում էին անպաշտպան, անզէն ու անտէր հայ ժողովուրդին, «հայի պաշտպանների» աչքի առջև:

Հայի արիւն է, որ հոսում է, դիակներ է, որ քաշքշում էին փողոցներում. հայ ժողովուրդը գտնուում է ամբողջովին լէշակերի տրամադրութեան տակ և սա զեռ չէ հագեցել, նա զեռ զոհ է պահանջուել նա զեռ արիւնածարաւ է և կոտորում, մորթում է:

Սարսափը ընդհանուր է. Պոլսոյ հայ ժողովուրդը յուսահատ ու անզէն փախչում է... բայց ո՛ւր. թշնամին ամեն տեղ է և զինւած. նա չի խնայում, նա հըրձուում, բերկրում է իւր որսին տեսնելիս, և՛ մի գընդակ, մի սրի հարած հասցնում ու անպաշտպան զօհին գետին գլորում և ապա զարձանում նրա անշնչացած մարմնով, նրա յօշոտած դիակով... ա՛հ, տըմարդ թշնամի:

Այս երևակայութեան հազիւ մատչելի դժոխային տեսարանները կատարում են օրը ցերեկով, տևում են օրեր ու ամիսներ, և եւրոպական դիպլոմատիան՝ «հալածեալների պաշտպանը» բաւականանում է մի պաշտօնական նօտա ներկայացնելով, իսկ սուլթանի արիւնախում կառավարութիւնը խոստանում է քննութիւն անել... Այո, քննութիւն անել:

Այս ծաղը է, այս մի գոփոխյին հեգնութիւն է: Մորթում են, աւերում են, առանց մի բոպէ կանգ առնելու, մինչդեռ իրեն մարդկային իրաւունքների պաշտպան յորջորջող դիպլոմատիան և մամուլը ընդհանրապէս բաւականանում են միայն յիշատակութեամբ. ո՛չ մարդկային զայրոյթ, ո՛չ պահանջ, ո՛չ սպառնալիք: Ամբողջ մի գաւառ, մայրաքաղաքի բնակիչների մի մասը սարսափի են ենթարկւած, հազարաւոր մարդկային էակներ՝ ամեն հասակի ու սեռի սուրի են բռնւել և մորթւում են երեւակայութեան հազիւ մատչելի տանջանքներով, դիպլոմատիան ու մամուլը բաւականանում են նկատողութեան առնելով բաւականանում են միայն ապահովութիւն պահանջելով: Եւ դեռ բաւական չէ այս, նրանք յարձակում են հայերի վրայ, դատաւարտում վերջիններիս և այնքան հեռու են գնում, որ հայերին անւանում են «երախտամոռներ», «արհեստական միջոցով կոտորած հանողներ»...

Ամօթ. հայ ժողովուրդը արհեստական միջոցով կոտորած է հանում, այդ մարտիրոս ժողովուրդը: Ի՞նչ են ասում Տաճկահայաստանի ձեր թղթակիցների հետազոտութիւնները, որոնք քաղաքակիրթ երկիրների ժողովուրդների զայրոյթն են գրգռել ու առաջ բերել այն բողոքները ու պահանջները, որոնք առատութեամբ թափւում էին ձեր թերթերի սիւնեակները ու միաստութեան գրասենեակները: Ի՞նչ են ասում Տաճկահայաստանից ստացած ձեր պաշտօնական թղթերը, արհեստական կոտորած հանող ժողովուրդի տանջանքների նկարագրութիւնը. ինչո՞ւ էք փակել ձեր միստրական ամուր սնդուկներում: Խի՞ղճ ունեցէ՛ք, հանեցէ՛ք այդ փաստական նկարագրութիւնը և գուցէ դուք կարդալուց ամաչէք ձեզնից և, ո՞վ գիտէ, գուցէ և արտասւէք...

Այո՛, յանդիմանում, անարգում է մարտիրոս ժողովուրդը, արեան, արտասուքի մէջ խեղդւող, մերկ սոված, տնից ու ընչից, պատուից, ընտանիքից զրկւած ժողովուրդը, որովհետեւ ուզեցւել է «հանդիսաւոր կերպով բողոքել» մեծ վիզերին՝ բէֆօրմների համար պէտիցիա ներկայացնելով, որովհետեւ այս հանգամանքը յաջող առիթ է տւել սուլթանական կառավարութեան իր մաղձը թափելու հայ ժողովուրդի վրայ: Նա հրացանի առաջին հարւածով սկսեց մեծ վիզերին դիմողներին և, աւելի լայն բնաւորութիւն տալով, տարածեց կոտորածը բոլոր հայաբնակ թաղերը՝ հայ ժողովուրդին սուրի բռնելով. դարձեալ հայ ժողովուրդն է մեղաւոր, մարդկային իրաւունքների ու արդարութեան պաշտպանները դարձեալ հայ ժողովուրդին են յանդիմանում, իսկ իսկական յանցաւորի՝ կառավարութեան մոռացութեան տալիս: Պատճառը հասկանալի

է... դիպլոմատիան հաւատարիմ է մնում իւր արհեստին: Եւ սա սուլթանի կառավարութեան առջև իբր թէ պատուի խնդիրն էր դրել...

Հասկանալի է՝ թէ ինչու դիպլոմատիան և մինչև իսկ եւրոպական մամուլի Հայկական դատը պաշտպանող մասն անգամ այժմ անիրաւացի կերպով մեղադրում են հայերին, յանդիմանում ու սպառնում են նրանց մենակ թողնել գազանի ճանկերում՝ սուլթանի կառավարութեան դիմաց: Հասկանալի է՝ թէ ինչու են այժմ մեղադրում հայերին, թէ և առաջին անգամ կրակ տըւողն ու վերսկսողը եղել է սուլթանի կառավարութիւնը իւր գեազանների, մուլանների, սօֆտանների, ագէնտների միջոցով, իսկ հայը ընդդիմադրել և ինքնապաշտպանութեան է դիմել:

Ապարդիւն է. հայ ժողովուրդը ոչ մի պայմանով այլ ևս չի կարող հաշտւել ներկայ պայմանների հետ, նա չի կարող դիպլոմատիայի պահանջին բաւականութիւն տալ, նրա «քթաղոււտը» լինել: Դիպլոմատիան Պոլսի դէպքի առթիվ մեղադրում է հայերին, որովհետեւ վերջիններս վիզները չեն ձկել թշնամու սրի առջև, որ իրենց ոչ խարի պէս մորթոտեն, որովհետեւ առիթ են տւել դիպլոմատիայի ներկայացուցիչներին՝ ներկայ լինելու անախորժ ու քստմենի տեսարանի, տեսարան, որ այսօր տեղի է ունենում պետութեան իւրաքանչիւր անկիւնում՝ դեռ աւելի սարսափելի վանդալական ձեւերով, որին ենթարկւած են անխտիր կերպով ամեն հասակի ու սեռի արարածները:

Ի՛հ, լինի՛, թող լուեն, թող յանդիմանեն. հայ ժողովուրդին այդ չէ յուսահատեցնիլ, նա երբէք յոյս էլ չի դրել «պետական լարախաղացների» վրայ. հայ ժողովուրդը գիտէ այժմ՝ համապատասխան զէնքով պատասխանել թշնամուն: Թող սմարդ թշնամին այրէ, կոտորէ, այդ նրան չի վախցնիլ, այդ մարդկային կեանքի վերածնութեան պահանջն է: Բայց և այդ տըմարդ, ստոր թշնամին անպատիժ չի մնալ: Ամեն տեղ է ահաբեկիչը, բուն երկրումն է հայդուկը և հայ յեղափոխական ժողովուրդը, որն արդէն սկսել է շարժւիլ և մենք ականատես կը լինինք, թէ ինչպէս նա գիտէ վռէժինդիր լինել ու պատժել...

Տասնեակ տարիներ է, որ սուլթանի կառավարութիւնը սիստէմատիքաբար գործադրում է իւր ծրագիրը՝ ոչնչացնելու հայ տարրը, դիպլոմատիան ու այսօր պոռացող, սպառնացող մամուլը ձէն ու ծպտուն չեն հանել: Բայց երբ դանակը հասած լինելով ոսկրին, բազմաչարքար հայ ժողովուրդը սկսում է ցոյց տալ ինքնապաշտպանութիւն, երբ նա ճգնում է պատժել իւր թշնամուն, նա պախարակում, ենթարկում է ա-

նարդար յարձակումների. որովհետև քաղաքակրթած-
ները երկար տարիներ ընելուց յետոյ, այսօր, որ սկսել
են իրենց փեշերն էլ այրել, ստիպել են նորից ձեռք
առնել Հայկական խնդիրը՝ խաղալու նրա հետ և ահա
սովորով տարի է կատակներ ու սակարկութիւն են ա-
նում...

Որպէս զի չմեղադրենք երախտամոռութեան մէջ,
յիշենք, որ վերջին ժամանակներս հազիւ անգլիական
պատերազմանաւերը սիրտ են առել մօտենալ Գարդա-
նելին՝ Մեծ-Տխմարին ոյժի միջոցով հասկացնելու, որով-
հետև անկարող են լինում խօսքով համոզել, որ իւր
օգուտն է ընդունել ըէֆօրմները: Այստեղ մենք չենք
կարող մեզ զսպել և չչեղել մի քիչ՝ մասնացոյց լի-
նելու կեանքի մի վերին աստիճանի ծաղրի վրայ.— ու-
ժի միջով մարդուն և այն էլ մի կայսրութեան պետին
հասկացնել իւր օգուտը. որքան պէտք է թշուա՛, ողոր-
մելի լինել, և այդ Մեծ-Տխմարի քմահաճոյքիցն է կախ-
ւած միլիօնաւոր մարդկանց ճակատագիրը... մի՞թէ սա
կեանքի դառն հեգնութիւնը չէ. և ժողովուրդները պի-
տի տանեն դրա, այդ անպատեասէր, անամօթ թշա-
ռականի, հարեմական կեանքով արբեցածի լուծը, շրդ-
թան: Հապա սա դառն ծաղր չէ՞, երբ եւրոպական
դիպլոմատիան էլ ձգնում է պահպանել այդ Մեծ-Տխ-
մարի ըէֆօրմը և պահանջում է յարգել, գլուխ խո-
նարհեցնել նրան:

2է՛, արդէն կտրւած են յարաբերութիւնները և այժմ
միայն շարունակում է կռիւը, որ վաղուց յայտարար-
ւած է, խնդիրը կը վճուի միայն երկուսից մէկի ընկ-
նելովը, մահովը— կամ պէտք է տակն ու վրայ լինի,
ոչնչանայ սուլթանական պոռնիկ կառավարութիւնը, կամ
պէտք է ընկնի, մեռնի հայ ժողովուրդը. խնդրի միակ
լուծողը մահն է:

2է՛, արդէն ամեն ինչ վերջացած է. հայ ժողովուր-
դը զէնքը վար կը դնի՝ կամ յաղթութիւնը բոլորո-
վին տարած, կամ անշնչացած. այլ ևս նրան չեն կա-
րող ոչ վախեցնել և ոչ էլ խաբել. աւելի լաւ է նրան
մեռնել, քան ապրել ներկայ պայմաններում և նա
կամ կը մեռնի, կամ կապրի, իբրև ազատ մարդ, իբրև
ազատ քաղաքացի: Մենք այդ կը տեսնենք:

ԵՐԶՆԿԱՅԻ ՏԱԳՆԱՊԸ

ՀԱՅԴՈՒԿԱԽՄԲԻ ԿՈՒԻԼԸ

Յուլիս ամսոյ 31-ին, կիրակէ օր, երեկոյեան մօ-
տերը քաղաքիս եկեղեցւոյ հրապարակը, ուր թուրք
սայլապաններ փայտ կը ծախին, 25 տարեկան հայ ե-
րիտասարդի մը հետ վէճի կը բռնւին, վերջինիս իւր
փոքր մի պահանջը ուզելուն համար: Վէճը կը սաստ-
կանայ. հայ երիտասարդը սայլապանին օձիքը բռնած՝
իւր իրաւունքը կը պահանջէ: Սայլապանը՝ գեամուրի
մը իրմէն առնելիք պահանջը ստրկութիւն համարե-
լով, իւր ձեռքի կացինով կը զարնէ հայ երիտասարդի
գլխին և կսպանէ զայն: Ներկայ գտնուող հայեր կա-
ռավարութեան իմաց կուտան: Արդարութեան պաշ-
տօնեաները կուգան, թուրքի սայլը, կացինը կը տեսնին
արիւնոտ և այս բոլորը առ ոչինչ համարելով, ազատ
կը թողնեն մարդասպանը ու անոր փոխարէն կը ձերբա-
կալեն այն հայեր, որ կառավարութեան իմաց տալու
անլուր ոճիր գործած են, իբրև Ֆիսաստընըզ (յեղափո-
խական) ու կենթարկեն տանջանաց:

Երկուշաբթի օր հայ հրոսակ խումբ մը, որ կը գըտ-
նէր Սեպուհ շերան ձորերու մէջ, լսելով այս անիրա-
ւութիւնը, կը դիմէ ուղղակի Երզնկայէ Քէմախ տանող
արքունի ճանապարհին վրայ՝ վռէժինդիր ըլլալու և
ճիշտ այն տեղը, ուր Սեպուհի դէպի հարաւ ընթացող
վտակը Եփրատը կը թափէ, կը շրջապատէ զենւորական
գոյմագամը չէրքէզ զինւորներով: Հրոսակապետը հրո-
սակներէն մի մասը կուղարկէ զօրականաց առաջը
կտրելու, իսկ միւս մասը ինքն առած իւր հետ ետևին
կը կտրէ: Զօրականաց առջևը կտրողները կը ձայնեն՝
«յանձնեցէք»: ասոնք շփոթած անմիջապէս ձիերը կը
մտրակեն դէպի յետ և երբ կը դառնան՝ կը տեսնին,
որ Քեմախ ալ ետևին կտրած է, յուսահատ կսկսին
Քեմախ վրայ կրակ ընել. սա կը փոխարինէ և 5 վայր-
կեան վտանգաւոր կուէ մը վերջ՝ զօրականք չաւուշ
մը կուին վայրը թողլով՝ կստիպին յանձնատուր
ըլլալ: Հրոսակախումբի անդամները վռէժինդրութեան
անյագ փափագով կուզեն ամենքն ալ խողովողել, բայց
Քեմախ կարգել է անոնց, ըսելով՝ թէ դա վահաննու-
թիւն չէ, դա միայն ստրուկի գործ է. իմ՝ եղբայրը պա-
տերազմի մէջ վիրաւոր յանձնւած է իրենց և իրենք
սպանած են: Գերիների ձեռքէն զէնքերը առնելէն վերջ
հարկ կը դատեն միևնոյն վայրը սպասել մինչև մու-

Թը վրայ գայ. և իրենց գերիներն շուքի մէջ նստեցուցած կսկսին խմբովին զւարճախօսութեամբ ժամանակ անցնելու: Այդ պահուն յանկարծ գնդակ մը սուլելով, կանցնի խմբի վրայէն: Դա մի շէշխանէի գնդակ էր, որով հասկեցեցաւ, թէ մօտակայ քիւրդեր օգնութեան հասած կըլլան զօրականաց: Ատոնց կուի բռնելը թերեւս աւելի անպատեհութեան տեղի կուտար. ատոր համար խումբը մացառներու ետեւ պաշտպանւած կը դիտէ քիւրդերու ընթացքը, առանց պատասխանելու անոնց կրակին: Խումբը՝ տեսնելով, թէ քիւրդի հաւարը եթէ հասնի, յարմար դիբքը կը գրաւէ, միւս կողմէ զօրքերու գալը արդէն կսպասէի, որովհետեւ հաւարը քաղաք էր հասեր:

Երեքշաբթի առաւօտ յանկարծ քաղաքը տակն ու վրայ եղաւ. ամբողջ չորրորդ բանակը սկսաւ դողդեղ և դիմել գործողութեան վայրը: Քաղաքապետութեան պաշտօնները արագութեամբ և կատաղութեամբ լեցեցան հայ թաղերը. ուր որ աչքի գարնւած երիտասարդ մը գտան, լեցուցին բանտը: Յետոյ տարածւեցան դաշտը, հայ երկրագործներ բոլորը իրենց գործի վրայէն քաշեցին և ահա բանտը նորէն լեցեցաւ հայ բանտարկեալներով: Մինչդեռ մի օր առաջ սպանւած հայի համար դարձեալ բանտարկեցան հայեր: Շատ հիմնաւոր է հայաստանցուն առածը՝ «հայ է, վայ է»: Ահա սուլութանի կառավարութեան «արդարութիւնը», որ հայի մեռելը աստին կը մնայ, իսկ մի չաւուշի համար ամբողջ չորրորդ բանակը, քրդեր ու չէքէզներ կը քաշւին հրոսակ խմբի վրայ:

Հրոսակախումբը՝ չորրորդ բանակի շարժելու լուրն առնելով, երկու չարեաց փոքրագոյնը ընտրեց և սկսաւ բարձրանալ դէպի Սեպուհ լեռան ձորերը: Այդ օրը մինչև երեկոյ կը քայլեն և կը հասնին գիշերայ ժամը 2-ին բաւական ապահով տեղ մը, ուրկէ կարող կըլլային ամեն կողմ տեսնել: Այդ օր ցերեկը հոն կսպասեն. երեկոյեան ժամը 10-նի ատին կը տեսնին, որ Պառնիէ հեղեղատը սեւացաւ չորրորդ բանակի զինւորներով: Խումբը կը մտածէ այդ գիշերը աւելի ապահով տեղ մը քաշել. բայց իրենց հսկող լրատի փոխանակ աւելի ստույգ տեղեկութիւն բերելու, կը ջընն խմբին գաղափարը, ըսելով՝ թէ սոքա Պառնիի ոչխար ու արջառներն էին, որ գիւղը կը դառնային. ատոր վրայ խումբը ինքը զինքը ապահով կարծելով, նորէն նախկին տեղը կը գիշերեն: Առաւօտեան լուսարացին կը տեսնեն, որ յիշեալ գիւղին չորս կողմը լեցեցաւ զինւորներով, որոնք իրենց առաջնորդ ունենալով Սասնոյ նշանաւոր հերոս Զէքի փաշայի Եաւէրը՝ հազարապետ Ահմէտ, որ իւր բարբարոսութեամբ Սա-

նոյ մէջ իւր տէրն ալ գերազանցած էր, ձեռք առին Լուսաւորչի վանուց ճամբան, որն որ խումբի առաջնէն պիտի անցնէր: Յերեկայ ժամը 1-ին ատին հասան Լուսաւորիչ, ուր զօրքերը ուժասպառ վանքի սենեակները ու պատերու շուքերուն տակ լեցեցան, իսկ հազարապետը կսկսի իւր գազանային խաղը ձեռք առնել: Վանքի մէջ ի՞նչ եղաւ, խումբը այդ ի հարկէ, չտեսաւ. միայն յաջորդ օրը առաւօտեան նկատեց, որ զօրքերը ձեռք առին Կէրէնիսի ճամբան, բայց չկրցաւ մտաբերել, թէ վանքի մէջ պահապան զինւորներ թողած կըլլան: Այդ գիշերը խումբը՝ իւր տեղէն շարժելով, կուգէ մօտենալ Սեպուհի վանքը ու մի քիչ հաց առնել, զի այդ օրը հատած էր իրենց պարէնը: Անդ գիշերը խումբի անդամներէն երկուքին կը պատահի քիւրդ մը, Խպիշ անուն: Քեռին գիտնալով ատոր բարեմտութիւնը, չուզեր մահացնել: Հրոսակախումբը այդ գիշերը կը հասնի որոշեալ տեղը. միւս օրը մինչև երեկոյ հոգ՝ Խուցի-Քար կոչւած ժայռի մէջ՝ սպասելէ վերջ, գիշերը 4 տղայ կը խրկեն վանքը, որ հաց բերեն և զինւորներու ուր գնալը հասնան: Տղայք կերթան և վանքի գիշերապահ զինւորներուն հանդիպելով, առանց հացի ետ կուգան: Խումբը այդ օրը դարձեալ կը մնայ առանց հացի: Երեկան ամեն կողմէ կը յուսահատին ու մի ծայրայեղ միջոցի կը դիմեն: Կը խըրկեն իրենց ընկերներէն մին Աւագ վանք, գնացողը կը մնայ հոն ամբողջ օրը, որ էր շաբաթ, ոչ հաց կը բերէ և ոչ ալ խմբի մասին ելած տեղեկութիւններ: Այդ օրը երեկոյեան զօրքերը վերադարձան դարձեալ վանք:

Հիմա պատմեմ՝ թէ ի՞նչ առիթ տուաւ այդ վերադարձին: Երբ զօրքերը հինգշաբթի կը հասնին Կէրէնիսի Քէրէր ըւած թրքաբնակ գիւղը և հոգ չկրնալով խըրկին հետքը գտնել, կը վերադառնան Գոմեր կոչւած գիւղը, որու բնակիչներ հայ և թուրք են, առաւօտուն յուսահատ երգնկայ վերադառնալու նպատակաւ: Գիւղին քահանան, տէր Մարկոս, գինեմոլ և վատազգ հայր, կը մօտենայ հազարապետին և կըսէ՝— «Ի՞նչ կը փնդուէք»: Աւագանները, կըսէ հազարապետը: «Հաւազակները կամ Սերովբէ կոչւած վանքի սահմանները կը գտնին կամ Սեպուհի վանքը, կամ մօտակայ ժայռերու մէջ կըլլան»: Առ այս հազարապետը շաբաթ օր դարձեալ ձեռք կառնէ Լուսաւորչի ճամբան:

Խումբի տեղափոխուած գիշերը, ըսինք թէ՛ քիւրդ մը երկու խումբի երկու անդամը տեսած էր. դա կը հասնի իւր գիւղը Գառնի և իւր բնական բարեմտութեամբ չուզեր ձայնը դուրս հանել, միայն ցանկալով ծառայութիւն ընել հրոսակախումբին, լուր կուտայ գիւղին մէջ գտնուող նշանաւոր հայ անձանց (այս գիւղը կարծես

յատուկ մատնութեան համար ստեղծւած է): Այլ ևս իրենց գործ բացւած է, քանի որ Լուսաւորիչ վանքին հետ արօտատեղիի դատ մը ունին: Գիւղին գլխաւորները՝ Վարդան օղլի Մինաս, Աբրահամ քէհիայ և Խաչօ քէհիայ կը հաւաքին ամբողջ գիւղի հայ և քիւրդ բնակիչները, կսկսին համոզել Իպիշին, որ լուր տայ գիւղը գտնւող ձիււորաց զօրապետին: Սա որ գիւղի արջառներու հովիւն ըլլալով, իւր ապրուստը գիւղէն կսպասէր, վերջապէս կը համոզւի գիւղացոց առաջարկը ընդունել և զօրապետին տեղեկացնել՝ խումբին Լուսաւորչի սահմանները գտնելը: Շաբաթ օր յիշեալ քիւրդը՝ առնելով իւր երկու բարեկամները, ճափառ և Դուրսուն, որ Լուսաւորչի վանքին ռեսուրսներն էին, կերթայ հազարապետին քով՝ Լուսաւորչի իսկ միւս քիւրդեր կը տարածւին Թախտուլու էշիրէթ կոչւած քիւրդերու գիւղերը և հաւարի կը կանչեն: Խումբը այս ամեն շարժումներ կը տեսնէ, բայց իւր վրայ եղած մատնութիւնէն անտեղեակ, դարձեալ հող կսպասէ, որ Աւագ վանքէն հաց պիտի գար: Կիւրակէ առաւօտ, երբ խմբին անթմութեան չորրորդ օրը վերջացաւ, հացի գնացող ընկերը եկաւ լուսաբացին բաւական ետք. երեք հատ հաց բերելով մի տղայի հետ, յայտնեց՝ թէ պիտի իջնել Աւագ վանքի սահմանները, որ մեզի հաց պիտի բերեն: Խումբը այս յուսախարութեան վրայ մնաց չլարած, մոռանալով, որ ցորեկ ատեն իւր թագստի տեղէն ելլել բոլորովին վտանգաւոր էր, բայց ի՞նչ ընէր, 4 օրւան սովին յաղթել անկարելի էր: Խումբը ստիպեալ ելաւ իւր ապաստանարանէն և սկսաւ քայլել դէպ ի Դօռուզ կոչւած ձորը: Այս պահուն զօրապետները, որ գիտակները ձեռքերնին արթուն կը գիտէին չորս կողմերնին, տեսնելով խումբը, կը հետապնդեն: Խումբը կը քայլէ և երբ Վչանկա ըսւած քարայրին առջևը կը հասնին, հող մի քանի փայտահատ թուրքեր կը հանդիպին: Խումբը այս անգամ կը փոխէ իւր ճամբան և կելնէ իւր առջևը գլուխու գետակին վրայ, որ Կառնէի հեղեղատին մէկ ճիւղն է և որ Ջինբուժինի ջուր կանաւնի: Տղայք հող պաղ ջրով քիչ կը զովանան և երբ դիմացի կողմը կանցնեն, իրենց նախկին ապաստարանէն 3 հատ մարթինի ձայն կը լսէ. տղայք կաճապարին իրենց առջևը գտնւած պարսպաձև զառիվարը ելլել և երբ կը նկատեն զօրքերը, Քեռին ձայն կը տայ՝ «Տղայք, մի՛ վախենաք, քայլեցէ՛ք»: Այդ պահուն զինուորներու կողմէ պատերազմական փողերու հրահանգաւ հրացանաձգութիւն ըսկսաւ. գնդակները սկսան կարկուտի պէս տեղալ խմբի գլխին: Քեռին, որ խումբի առջևէն կերթար և որ շատ լաւ ուսումնասիրած էր Սեպուհի ամեն մի վայրը, գու-

շակեց, որ տեղացի քիւրդեր զիրենք պաշարելու միջոցը ձեռք առած կըլլան. «տղայք, մի՛ վախենաք, քայլեցէ՛ք», շարունակելով, սկսաւ ժայռի վերը ելլելը: Հազարապետը, որ գիտակով կը գիտէր շարունակ կը ձայնէ՝ «Ծօ, մեծերնին զարնէ՛ք». գնդակի տարափը սկսաւ Քեռիի գլխին: Ջօրքերը երթալով, կը շատանային: Գնդակներու այդ տարափի ժամանակ աներևոյթ ձեռք մը բացարձակ օգնութեան կը հասնի Քեռին, որ կապարներու սուլոցի, տարափի տակ, կակուղ հողէն բարձրացած շամանխաղին մէջ կորսւած, կը շարունակէր իւր ճամբան առանց այլայլելու: Վերջապէս Քեռին՝ տեսնելով, որ իւր բոլոր ընկերները չպիտի կրնան իրեն հետեիլ և զօրքերը՝ իրենց գնդակներուն պատասխան չստանալով, պիտի համարձակեն խմբին ետեւէն գալ. ինք, որ ամենէն տոկուն էր և վարժ այս կեանքին, սկսաւ փութացնել իւր քայլեր, որին հետեւեցան մի քանի ընկերներ. սրանց թւումն էր նաև իւր սիրելին՝ 18 տարեկան երիտասարդ... *) անունով ՔՈՅԸ. յանկարծ ետեւէն տխուր ձայն մը «Քեռի՛» կը ձայնէ. Քեռին կը դառնայ և կը տեսնէ իւր սիրելին՝ զանուած և արիւնթաթախ ինկած գետնին. բայց շարելու ժամանակ չէր, որովհետև ամբողջ խումբին կը սպառնար միևնոյն վտանգը. կը հասնի անմիջապէս, վերաւորեալը կը գրկէ և կաղնիի մը շուքին մէջ պատրսպարելէ վերջ, վէնքեր ու փամփուշտները վրայէն կառնէ: Խեղճ ազդիկը հազիւ կրնայ խեղդուկ ձայնով մը ըսել՝ «Քեռի՛, վրէ՛ժս»: Քեռին համար արևը մթնեց. բայց ստիպւած էր կարճ միջոցի մէջ դուրս գալ և յարմար դիրք գրաւել: Այս պահուն հազարապետը, երբ կը տեսնէ գնդակներու տարափի տակ այդ գործողութեան կատարիլը, հիացած կըսէ իւր զօրքերուն՝ «Տեսէ՛ք հայերու քաջութիւնը, որ դիակնին անգամ անպաշտպան չեն թողուր. աւելի լաւն էր ձեզի պէս 200 զինուոր ունենալու, նոցա պէս 10 տղայ ունենայինք»: Այն ատեն զինուորները կը պատասխանեն՝ «Ինչ որ սովորական բան մը է տաճկական զօրքերու մէջ, եթէ ունենայինք այն տեսակ խմբապետ մը, մենք ալ հրաշագործներ կը դառնայինք»: Ջայս և սոյնպիսի շատ խօսքեր հազարապետը և զինուորները կը խոստովանին հասարակութեան առջև անգամ՝ առանց ամօթ մ'զգալու: Քիչ վերջ Քեռին կը հասնի իւր փափագած վայրը, ուրկից կարող էր իւր չորս կողմը դիտել. կը տեսնէ, որ զօրքերը իրենց պատնէշներէն ելան՝ դէպի ջուրը կը դիմեն, որ խմբին մօտենան: Քեռին մացառի մը ետև կշտկէ

*) Անունը անընթանելի է:

Տրացանը և կողղէ 3 զինւորներու, որք իրարու ետեւէ շարեւծ կիջնեն ջուրի վրայ: Կրակ ընելուն պէս, զօրքերը իրար կանցնին և պատնէշներին ելածները նորէն կը լեցնին քարերու տակ: Յետոյ կստուգւի, որ այդ զինւորաց երեքն ալ սպանւած են: Քեռին կը դառնայ խուճիկն կողմը՝ «Տղայք, շուտ ըրէք, քովս հաւաքեցէք... Բայց ո՛ր կրնային հաւաքել չորս օրայ անօթի տղայք: Այս պահուն կը նկատեն, որ զօրքերը խուճիկի կողմը անցած են, որոնցմէ 3-ը նստած են այն քարի վրայ, որուն տակէն խուճիկն հետամնաց տղայք պիտի անցնէին և կը հարեն տղոցը՝ «Ծօ, վար եկէք, յանձնեցէք, եթէ չէք ուզեր ջարդուիլ»: Քեռին կրակ կրնէ երեքին մէջ տեղը նստող զինւորին, նա անմիջապէս թևերը բացած դէպի անդունդ կսրանայ: Ասոր վրայ ջուրէն աստին գտնուող զօրքերը արագութեամբ վրայ ջուրէն աստին գտնուող զօրքերը արագութեամբ կիջնեն ջուրի վրայ և հոն կը պատասպարւին: Մինչև այդ ժամանակ Քեռին օգնութեան կը հասնին իւր ընկերներէ մի քանին և ահա կոխը սաստկացաւ զինւորները սկսան իրար անցնել: Քեռին մի կողմէ կը ձայնէր իւր հարազատներուն: Տղայք, թէև ուժասպառ, նորէն ոգի ի բռին կաշխատէին դուրս գալ այդ մահաբեր թակարդէն: Կոխը տեւց 2 ժամ: Տեսնելով, որ զօրքը այլ ևս չպիտի համարձակի իւր պատնէշներէն դուրս գալ և ինքը պիտի կրնայ ատոնց հրացանաձգութեան պատասխանել: Դէկ կողմէ տղայքը խուճիկ խուճիկ կը խրկէ Բաղարջի կողմէ լեռնադաշտին կողմը տեսնելու համար, թէ գիրենք պաշարելու գնացող քիւրդեր և զինւորներ ուր մնացին, իսկ իրենք կը գրաւեն յարմար դիրք:

Տղայք բաւական կը հեռանան. Քեռին կը կարծէ թէ իւր բոլոր ընկերներ ապահոված կըլլան, ինքն ալ կսկսի նահանջել և կը մտնէ քովի անտառը: Կարծմիջոցի մէջ, դուրս կուգայ անտառէն, կանցնի Բաղարջի լեռնադաշտին հիւսիսային կողմէ և իւր ընկերների ետեւէն կը շարունակէ ընթացքը: Յանկարծ իրենց վրայ կրակ կը լլայ: Ձօրքի մի մասը, որ հասած էր Բաղարջի տակ, քարերուն մէջ տեսնելով խուճիկ նահանջելը, կսկսի կրակ ընել: Հոս պէտք էր դարձեալ կուել: Այս անգամ խմբի դիրքը աւելի ապահով էր, բայց և այնպէս անօթութիւնը, որ իրենց ամենավտանգաւոր թշնամին էր, կստիպէ զիրենք վայրկեան մը առաջ դուրս գալ այդ պաշարումէն, ուստի Քեռին կսկսի մէկ կողմէ երկուս-երկուս, երեք-երեք իր ընկերները դէպի յառաջ խրկել Աւագ վանքի ճամբով, միւս կողմէ կուել, որպէս զի զօրքը շփոթած լինելով, անվտանգ անցնեն այդ կուռի միջէն ալ: Հրացանները շոկուած էին Բաղարջի կողմը: Յանկարծ տեսնուցաւ, որ խուճիկ ընկերներէն

մին, քրդական զգեստով, ելաւ Բաղարջի արտ ըսւած տեղը, բոլորովին ուժասպառ. զօրքերը զայն տեսնելուն անմիջապէս պատնէշներէն դուրս կուգան՝ «Թէսլիմ, թէսլիմ» ձայնել: Քեռուն հրացանը կը գոռայ և ահա զինւոր մը սկսաւ տապալել: Միւսները հացը իրենց հետ առած, դարձեալ քաշեցան քարերու ետև. հոս դարձեալ կը կուին մի ժամի չափ. ընկերաց վերջը կուգայ և երբ կը տեսնէ, որ միայն 5 ընկեր մնացած են իրեն հարազատներէն, այլ ևս սպասել չէր ըլլար, պէտք էր իրենց վիճակին դարման տանել: Կարծելով՝ թէ միւս ընկերները, եթէ իրենց ալ չհետևին, անշուշտ ապահովութիւն գտած կըլլան (նա չէր նկատել, որ իւր սիրելիներից 3 չկան, իրեն չերեցան), կսկսի Աւագ վանքի դիմացի դառիվերներէն դէպ ի ցած իջնել:

Քեռին անօթութիւնէն և ծարաւէն բոլորովին գուռատ և շնչասպառ կսկսի ետ մնալ: Խուճիկ տղայք կը հասնին Աւագ վանքի դուռը և «հաց, հաց» կը ձայնեն: Արդան վարդապետի եղբայրը՝ թօփալ հաճի Յակոբ, որ իւր վարդապետ եղբօր արժանաւոր յաջորդն է, պահ մը կշարի և տղայոց ձեռնթափ ճամբայ տալ կուզի, բայց վանքի մէջ սրտոտ երիտասարդներ անմիջապէս մի քիչ հաց տալով ցոյց կուտան տղայոց Խորունկ ձոր կողմէ ճամբան:

Քեռիի այս վիճակը այնչափ դէշ տպաւորութիւն ըրաւ տղայոց վրայ, որ պահ մը կարծեցին՝ թէ զարնւած ըլլայ. յետոյ հանդարտեցան՝ տեսնելով, որ դառուիչ բան չէր, բայց եթէ շարունակ խօսելէ և կրուելէ առաջ եկած ուժաթափութիւն: Շատ երկար չէր կրնար սպասել հոս ալ, ուստի երբ մի քիչ հանգչելով կազդուրեցաւ, իւր դողդողացող ծունկերը դարձեալ առաջնորդեց իւր հարազատներուն դէպի ձորին աջ կողմը խիստ անտառներուն մէջ, ուրկէ հարկ եղած ժամանակ կրնային Աւագ վանքը տեսնել: Մէկ ժամէ վերջ փողի ձայնը կսկսի հնչել. տղայք կը նկատեն, որ զօրքերը հաւաքեցան Աւագ վանք, իրենք այդտեղ կը սպասեն մինչև երեկ ժամի 12-ը և անկից կը քայլեն դէպի հիւսիս և Չարախլի անտառներու մէջ կանայտանան: Խուճիկ անդամոց մի մասը՝ Քեռիի տւած հրացանները սխալ ըմբռնելով կը բարձրանան սարի գագաթը և մինչև երեկոյ քայլելով, կը հասնին մի գիւղ և հաց առնելով, կանայտանան գիշերուան մթութեան մէջ:

Յաջորդ օր ազատուածները մէկզմէկ կը գտնին. 5 հոգի պակաս էր, — մին արդէն Քեռիի աչքին առջև զարնւած էր և միոյն ալ զօրաց յանձնելը տեսած էր, իսկ 3-ը բնաւ չկար. ասոնք, աս 3-ը կը մնան Զրաբաթի ջրին վրայի անանցնելի ժայրերու մէջ, բոլորո-

վին ուժաթափ, փրկութենէ անյոյս: Զօրքերը կը պաշարին չորս կողմէ զանոնք, տղայք յուսահատական կրուիւ մը կսկսին և բաւական երկար դիմադրելէ վերջ, ընկերներին մին 3 գնդակի հարուած ընդունելով կիսնայ. երկուքը կը շարունակեն իրենց կռիւը և երբ միոյն հրացան անգործածելի կը դառնայ և զօրքն ալ չորս կողմէ կը պաշարին տղայքը, վերջիններս կստիպեն անձնատուր ըլլալ:

Ահա չորրորդ զօրաբանակի մի շաբաթ լեռները թափառելու արդիւնքը: Ա՛խ, եթէ սովը չլլար: Զօրրորդ բանակի կորուստը բազմապատիկ է. ադ իրենք զօրքերն ալ բաց բերան կը խոստովանին:

Կուէին յաջորդ օրը Ահմէտ հազարապետը լուր կուտայ իւր աւազակապետին՝ բանակի հրամանատարին և լեռնային թնդանօթներ կուգէ, աւետելով թէ աւազակները պաշարած է, բայց մարթինի գնդակին հասնելուն չափ մօտենալը շատ վտանգաւոր է: Սասնոյ կոտորածի հերոսը կը խրկէ չորս հատ լեռնաթնդանօթ. բայց ո՛ր պիտի գտնէին մեր տղոցը, որոց ազատաւճները արդէն ապահովութիւն գտած էին: Բանակը 15 օրի չափ Սեպուհի ձորերը, անտառները և ապառաժները չափելէ վերջ, քաղաք վերադարձաւ: Իրենք կը հաստատեն իրենց կորուստը՝ 60 սպանուած զինուոր և 100-ից աւելի վերաւոր, որը և ճշուեց, թէ և Գեոքին կը կարծէր, որ իրենք սպանած են 16-20 զինուոր և մի այդ չափ ալ Սեպուհի ժայռերուն բաժին եղած ըլլայ:

Խեղճ կառավարութիւնը ամեն ճիգ կը թափի Գեոքին ձեռք բերել, բայց ապարդիւն. նա ապահով է և կը պատրաստի իւր ոտքը հասած տեղը աւելի յուզման մէջ գնել:

Ն Ո Ր Կ Ո Տ Ո Ր Ա Ն

Կ. Պոլիս, 21 Սեպտեմբեր, հինգշաբթի.

Կոտորածը, որը հետեւանք է հնչակեաններու մի խաղաղ ցոյցի և որն սկսել է երկուշաբթի, դեռ կը շարունակուի: Երեկ գիշեր Քասրմ փաշա հայոց թաղը սրի անցուցին թուրքերը. սպանուածներու թիւը հարիւրներով կը հաշուին:

Բոլոր հայաբնակ թաղերը շատ թէ քիչ մնասուած են. մեծ այլ կոտորածներ և աւերումներ կատարուել են. Ստամբուլի կողմ և Քասրմ փաշա թաղը մասնաւորապէս շատ

մնասուող թաղերն են: Ընդհանուր սարսափ կը տիրէ Գարդնները սեպտ. 18-էն գոցեցան: Սարսափահար ժողովուրդը եկեղեցիները ապաւինած է: Ստամբուլի կողմը հայոց խանութները մեծաւ մասամբ գոց են: Փողոցներու մէջ սպանութիւնները անպակաս են: Արիւնդուշտ թուրքերը զինեալ արձակ համարձակ փողոցները կը պտտին և հանդիպած հայուն կը զարնեն՝ կսպանեն չարաչար տանջանքներով: Մինչև իսկ թուրքերը կը յարձակին՝ ոստիկաններու ձեռքէն կը յափշտակեն ձերբակալած հայը և սոսկալի տանջանքներով կսպանեն և ազատ ու անպատիժ կը շարունակեն իրենց ճամբան: Ոստիկանքը և լրտեսները փողոցները հանդիպած կասկածելի հայերը կը խուզարկեն, որի վրայ զէնք գտնեն, կը գրաւեն և զինքը կը բանտարկեն: Բանտերու մէջ սոսկալի, անլուր տանջանքներով կը մեռցնին բանտարկեալները: Թուրքերն անգամ սարսափով ու քստմնելով կը պատմեն բանտարկեալներու կրած տանջանքները և սպանութիւնները: Տասնեակներով կենդանի կենդանի գլխիվար հորեր նետած են: Բանտարկեալներու թիւը հարիւրներով կը հաշուին: Ստամբուլ, Ղալաթիայ Պէշիկթաշ, Գում-Գաբու, բոլոր թաղերու մէջ ժամ չանցնիր, որ քանի մը հայ չսպանուի: Ահաւելի և տրամադրի կերպով կը վարուին նոյն իսկ անշնչացած դիակներու հետ: Անշունչ դիակը սոսկալի ծեծի կենթարկեն նորէն: Ականատես մը կը պատմէ, որ ինքը աչքով տեսաւ՝ թէ ինչպէս անշնչացած դիակներ մահակներով ջարդելէն ետքը, վրանին ելած ոտքերով կը կոխկրտէին. ուրիշ տեղ մը կատաղի սօֆթաները քանի մը հայ ձերբակալած՝ ականջները, բիւսերը քաշելով պրծնելէն ետքը, գանգը փշրեցին և ոտքէն բռնած քաշ տւին, ծովը նետեցին. քաշ տւած ատեն ուրիշները մահակներով, կացիններով կը զարնէին ետեւէն և մարմինը իրարմէ կը բաժանէին, կը յօշոտէին:

Զինավաճառի խանութներէն իւրամը միայն իրաւունք ունի զէնք գնելու, քրիստոնեաներուն արգելւած է: Զինավաճառի խանութներու առջև ոստիկաններ և լրտեսներ արգոսի աչքերով կը հսկեն, որ քրիստոնեաներ զէնք չգնեն: Երեկ մօտ հարիւր հայեր, որ փորձած էին զէնք գնել, ձերբակալած և անլուր տանջանքներ տալով բանտարկած են. իսկ երկու հայ երիտասարդներու այնպիսի սոսկալի, տմարդի կերպով ծեծեցին, որ հազիւ թէ կենդանի մնացած լինեն:

Խաներու, թաղերու և փողոցներու մէջ կոտորած հայերու թիւը բաւականի մեծ է: Բազմաթիւ դիակները անհետ ըրած են: Իրենք՝ թուրքերը կը պատմեն, որ միայն Ստամբուլի կողմէն բազմաթիւ կառքերով դիակներ տարան, ծովը թափեցին: Մախսուսէի երկու շո-

գնեաւեր գիշերը հարիւրաւոր գիակներով կը մեկնին եղեր Մարմարա, ուր ծովու մէջ կը թափին գիակները: Յարգ և ոչ մէկ գիակ անցած է հայերու ձեռքը: Ինկած գիակը իսկոյն անհետ կընին և արեան ամեն հետք անմիջապէս կանհետացին: Թուրք պաշտօնեաները անսպասելի ճարպիկութեամբ, արագութեամբ և չտեսնուած փութաջանութեամբ առաջ կը տանին գիակներու անհետացման գործողութիւնը:

***

Ուրբաթ, Սեպտեմբերի 22-ին.

Երեկ գիշեր նշանաւոր դէպք չպատահեց: Սպանուած են 20-25 հոգի:

Վարին, Տրապիզոն, Երզնկայ, Ռոդոստո, Դէդէաղաճ և ս կոտորածներ են տեղի ունեցեր: Վանի վրայ և ս յարձակում է եղեր: Սողոմ և մանրամասն տեղեկութիւններ կը պահասին:

Կ Ա Ր Ի Ն Ի Բ Ա Ն Տ Ի Յ

Մ Ե Ր Մ Ի Ը Ն Կ Ե Ր Ո Ջ

Փ Ա Խ Յ Ն Ե Լ Ը

Մենք այժմ սկսել ենք բանտերի հետ էլ գործ ունենալ և մեր առաջին քայլը կատարեալ յաջողութիւն ունեցաւ: Օրերուամ Վարինի բանտից օր ցերեկով զինւորների ու պահակների ձեռքից մեծ յաջողութեամբ փախցրինք մեր ընկեր Արշակ Սաղաթեանին:

Արշակը մի բասենցու ընկերակցութեամբ առաջի անգամն էր ոտ գնում Տաճկահայաստան և, տարաբախտաբար, ճանապարհին նրան հանդիպում են երեք զապթիաներ, որոնք, ըստ իրենց մշտական սովորութեան, անց ու դարձ անողին ենթարկում են քննութեան՝ մի որ և է բան կորզելու նպատակով, ու բանտարկում իբրև հայ «կոմիտաճի»: Հենց նախընթաց գիշերն էլ մի անվնաս ընդհարումն էր տեղի ունեցել զապթիաների և «կոմիտաճիների» մէջ: Նոյն քննութեան են ենթարկում Արշակին և իր ընկերը. և որովհետև Արշակը չգիտէր տաճկերէն, այլ իբրև զարաբաղցի՝ Ղարաբաղու թուրքերէն, լեզուն իրեն մատնում է. զապթիաները նրան իսկոյն բանտարկում են, ասելով՝ «օլան, գեօպօլու գեօպէկ, սէն գեափուր, մօսկով, սէն կազակ, սէնի գիւթերաջաղախ գորգոնա, թէկ բիզմլան իլէրի»:

և մտրակելով քշում են Արշակին դէպի մի թուրք գիւղ: Ճանապարհին դեռ գիւղ չհասած կողպտում են Արշակին՝ ենթարկելով չարաբանքի, առնելով նրանից թէ մի արծաթ ժամացոյց, թէ սուլիչը, թէ հագուստը և մինչև իսկ գուլպաները:

Մենք լուր առնելուց՝ անմիջապէս միջոցներ ենք ձեռք առնում նրան ազատելու: Յայտնում ենք և X գիւղի մեր մարդկանց, որ կաշառեն զինւորներին՝ Արշակին ազատելու. բայց չի յաջողում՝ շնորհիւ այն հանգամանքի, որ գիւղի տաճիկները՝ խիստ գրգռուած լինելով հայերի դէմ, սպառնում են նրան սպանել և գուցէ՛ անէին, եթէ Արշակը ռուսահպատակ չլինէր. Արշակը խոստովանել էր, որ ինքը հայ է և ռուսահպատակ: Այդ տեղից նրան տանում են նոյն տանջանքներով քրդաբնակ Արջաչայի գիւղը, ուր ստիպում են խոստովանել իր գաղտնիքները. Արշակը մերժում է: Արտաչայից տանում են Ղարաբիլիսա՝ տաճկական կորդոնը և յանձնում հարիւրապետ Միրզաբէկին:

Վերջինս Արշակին ենթարկելով անլուր տանջանքների, ստիպել է տալիս խոստովանել իւր յեղափոխական լինելը: Միրզաբէկը հասած լինելով իւր նպատակին, շտապում է Արշակին բերել Հասանգալէ և յանձնել գայմագամին: Այս գիւղաբաղաքը բաղկացած է 3000 մահմետական և 15 հայ տներից, մշտական պահուում է մօտ 200 համարիէ զինւորներ: Արշակին 15 օր ոստիկանատանը պահելուց յետոյ, նրան տալիս են մի առանձին սենեակ և բաւականին լաւ խնամում, յուսալով, որ այդ միջոցով կարող կը լինեն նրանից գաղտնիքներ առնել, և բացի այդ, նրան ստիպում են մատնել իբրև յեղափոխականների, տեղական մի քանի իւրենց ցանկացած մարդկանց ու այդ նպատակաւ նրանց առջուց ցոյց են տալիս Արշակին: Հասնում է դատի օրը: Հրաւիրում են դատաւարտեալները՝ ալիշիբրակցի դարբին Աղաբաբին, իւլէբրանցի մաշլիսի անդամ Յակոբ աղային և էրզրումցի Դաւիթ Գասեանին: Արշակը բաց է բաց մերժում է այդ ստորութիւնը հրապարակաւ, յայտարարելով, որ այդ մարդկանց մինչև իսկ չի ճանաչում: Այնուհետև սկսում են Արշակի դժոխային կառավարութեան բանտերում: Վերոյիշեալ երեք անձանց ևս բանտարկում են:

Արշակը բերում է Վարին և բանտը տրւում: Հենց այդ օրերում ստացւում է բանտարկեալներին բանտից ազատելու սուլթանական ֆիրման: Ազատեցին 25 մարդ, որոնց մէջ և Հասանգալէի 3 բանտարկեալները, բացի Արշակից:

Մենք մի րուպէ բաց չթողինք այն միջոցները, որ

ձեռք էինք առել Արշակին ազատելու և այդ մեզ յաջողեց: Ինչպէս արդէն յիշեցի նամակիս հենց սկզբում, որը ցերեկով, զինուորների և պահակների աչքի առջև, նրանց ձեռքից Արշակին, փակցրինք բանտից առանց մի որ և է գոհ տալու: Թէ Արշակը և թէ ազատիչները այժմ ապահով են: Կառավարութիւնը ապշած, գլուխը կորցրած այդ յանդուգն գործից, ընկել է Կարինի փողոցները ու աները՝ գտնելու թէ Արշակին և թէ ազատողներին: Բայց երկար կը փնտրի:

Ն Ա Մ Ա Կ

Շ Ա Պ Ի Ն - Կ Ա Ր Ա Հ Ի Ս Ա Ր Ի Ց

Շապին-Գարահիսարի և շրջակայից հայ խանութները ցարդ գոց են: Օգոստոս ամսոյ սկիզբը Թամզարայի մէջ տեղի ունեցած կոտորածի փորձէն ի վեր, վաղի փաշայէն և Սեբաստիոյ առաջնորդ Պետրոս Լպիսկոպոսէն եկած հրամանները՝ խանութներու բացելուն անկատար մնալուն համար, նոյն վաղիէն յատուկ քննիչ մը ներկայանալով Գարահիսար՝ խանութներու բացումը կը պահանջէ: Հայերը դարձեալ նոյն պատասխանը կուտան, թէ «ներկայ կառավարիչ Մուստաֆայ պէյ և իւր արբանեակները եղող ընդհանուր դատախազի օգնականը և նորա գրագիր՝ տեղացի Էսհեմ պէյը, հարցաքննիչ դատաւորի տեղապահ՝ Մուստաֆայ էֆէնտին, թաղապետութեան շրջանակի նախագահ՝ Սապիթ էֆէնտին և նորա գրագիր՝ Մեհեմէտ էֆէնտին, ծխախոտի ըէֆէի գօշմարտիչ Բեճա էֆէնտին, փաստաբան Աւետիս էֆէնտին և պատժական դատարանի անդամ՝ Քոթոթեան Անտօն աղան, կառավարութեան պաշտօնատունէն դուրս կելլան այլ ևս հոն չի մտնելու պայմանաւ երկրորդ, մեր դատերը կը տեսնին և կը գիտնանք, թէ ինչո՞ւ վեց երիտասարդներ բանտին մէջ սպանեցան. ինչո՞ւ այս չափ մարդիկ հարուստ և աղքատ բանտ լեցելով՝ ստակով արդարացան, եթէ երբէք յանցաւոր էին. երրորդ, կատարեալ ապահովութիւն կուզենք մեր կենաց, ընչից և պատուոյ. ահա այն ժամանակ մենք առաջւան նման մեր գործերը կը շարունակենք»:

Այս պահանջներու արդիւնքն էր, որ վերոյիշեալներէն մի քանիներ պաշտօնանկ կղած են, բայց ընդհանուր չարեաց ազբիւրն եղող կառավարիչը տակաւին նստած է իւր աթոռը և բացարձակապէս կը պոռայ, թէ «բացէք խանութները, ապա թէ ոչ Սասունի նման ձեզ ալ կը ջարդեմ»:

Ընդհանուր դատախազի օգնականը փոխանակ պաշտօնանկ ըլլալու, որովհետև սուլթանական կառավարութեան հարազատ պաշտօնեան է, Ամասիայի նոյն

պաշտօնէին հետ տեղափոխուիլ կը որոշուի և ընտանեօք միասին Սեբաստիոյ ճամբով պաշտօնատեղին գնալու միջոցին հայդուկային խմբէ մը կը պաշարուի և երեք ոստիկաններ սատկելով, ինքն ալ լեռը կը տարուի և մի քանի օր վերջ կսպանուի, շնորհիւ վեհ. սուլթանին. նա իւր արդար վարձքը կընդունի, բայց գարահիսարցիներուն տանջանաց նոր ասպարէզ մը կը բացուի, որպէս թէ Գարահիսարի հայդուկներն ըլլան այդ քաջերը և ժողովուրդն ալ մեղսակից, քաղաքին մէջ ով որ կանքիչ թէ շատ կտրիճ՝ այժմ խոնաւ բանտերու անկիւնները, քաղցած ու ծարաւ, սոսկալի տանջանքներով կապրին:

Ժողովրդոց մեծագոյն մասը արդէն կատարեալ աղքատութեան մէջ կը հեծէր. ամիս ու կէս խանութ և առևտուր բոլորովին փակ. Թամզարայի ժողովուրդը մօտ երկու հարիւր յիսուն տուն քաղաքին գերեզմանատան մէջ՝ հաց կուզեն... այսքան թշուառութիւն չէր բաւեր, նոր բանտ, նոր տանջանք և ատոնցմէ աւելին՝ գիշեր ու ցորեկ արիւնաշաղախ կոտորածի մը վախը ժողովուրդը կատարեալ վհատութեան և սոսկումի մէջ են ձգած:

Պատրիարքարան ուղղեալ վեց հեռագիրներ հասցէին չեն հասած և վերջերս ընդարձակ նամակաւ մը այդ վեց հեռագիրներու ընկալագրերը խրկած են պատրիարքարան:

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր Վ Ա Ն Ի Ց

I

Հայրենիքի դաւաճան և խթինափի (վերաքննիչ ատեան) հայ անդամներէն նախանդեան Կարապետը զարնեցաւ ընկալիչի մէկ հարւածով՝ ասկէ 15 օր առաջ. հարւածը անվնաս անցաւ և գնդակը դուրս հանւած է: Ժողովուրդի անկեղծ զգացումի արդիւնք էր այդ: Բահրին կատղեցաւ ինքն իր մէջ՝ տեսնելով իւր մտերիմ հարազատի կորուստը, բայց հակառակ ուրիշ անգամներու՝ քանի մը տուններ միայն խուզարկելով բաւականացաւ, չյաջողելով ձեռք բերել այդ անվախ հերոսին, որ օր ցերեկով փորձեց սպանել ցած մատնիչ հային:

Կառավարութիւն խիստ կզգուշանայ ժողովրդական ցոյցերէ, նա գիտէ, որ դառնութեան բաժակը լեցած է, և եթէ մէկ անգամ պայթում ունենայ՝ այլ ևս անկարելի կը դառնայ առաջն առնել:

Քաղաքի հայ բանտարկեալներէն 20-է աւելի ազատւեցան Յուլիս 13-ին, որոնք 2-3 տարիէ վեր կը տառապէին բանտի մէջ զուր տեղ տանելով անտանելի նեղութիւններ: Ղմենքն ալ վճռւած էին 3-6 տարի բանտարկութեան քաղաքական յանցանքով: Իտամի (մահաւան) դատապարտւած երեք հայեր, որ արձակւածներու ընկերներ են, կը մնան տակաւին, բազմաթիւ շատախցիներու և ուրիշ գիւղացիներու հետ: Կուսակալ առաջարկած է թէ անոնք ոճրագործներ են և ոչ թէ քա-

ղարական յանցաւորներ: Առաջնորդ խիստ կերպով կը պահանջէ մնացածներու արձակումը, հեռագրած է պատրիարքարան և դեռ պատասխան ստացած չէ:

Բարձրագոյն հրամանով ազատեցան այսօր (18 Յուլիս) 9 հատ ալ բանտարկեալներ, որոնց մէջն են և երեք մահաւան դատապարտեալները՝ Գարեգին Բաղէշցեան, Մկրտիչ Մաքսուպետեան և աւերակցի հիւս Գեորգ: Շատախցիներ կը մնան տակաւին ամբողջապէս:

II

Սասունի մէջ կատարած սուլթանական դազանութիւններից յետոյ ամբողջ Վասպուրականը գտնուում է սարսափի, կոտորածի սպառնալիքների տակ: Երբ վերադարձան հայդարանցի ցեղապետները Սասնոյ վրայ կատարած արշաւանքից յետոյ, Բահրի փաշան կանչեց իր մօտ և սիրալիր ընդունելութիւնից յետոյ նորանոր հրահանգներ տալով՝ պատուով վերադարձրեց իրենց տեղերը:

Ինչո՞ւ այդպէս չպէտք է վարւի գազան Բահրին. չէ՞ որ ոչ միայն Սասնոյ աւարից մասն հանեց իւր համար, այլ և ցեղապետները բաւականութիւն տւին նորա գազանային կրքերին: Աւարը բաղկացած էր ոչ միայն սասունցեաց հարստութիւնից, այլ այն տեղ գտնուում էին Սասնոյ լեռնական կոյս աղջիկներն ու կանայք: Գրանք բաժանուում են ցեղապետների մէջ և քիչ ժամանակից յետոյ շըռկ է տարածուում, որ քաղաքում ևս կառավարութեան պաշտօնեաների մօտ պահած են Սասունից բերած ութ կոյս աղջիկներ...

Վառավարութեան վերաբերումը նոր խրախոյս, նոր հոգի է ներշնչում քուրդ ցեղերի մէջ, որոնք անպատիժ կերպով յարձակում են հայաբնակ գիւղերի վրայ, թալանում, կոտորում, աւերակ դարձնում հայաբնակ գաւառներ: Հաստատապէս կարելի է պնդել, որ Վասպուրականում մի քանի գիւղեր միայն ազատ մնացին քրդական յարձակումներից: Հարիւրաւոր գիւղեր կողոպտեցան, կորցրին իրենց ապրուստի վերջին յոյսը: Իսկ գիւղացոց բողոքները անլուելի մնացին կառավարութեան առաջ: Սարսափը, երկիւղը սկսում է տիրել ամենուրեք: Սարսափ գաւառներում, սարսափ նաև կենտրոնական քաղաքում՝ Վանում, ուր գտնուում են փաշան, եւրոպական տէրութեանց ներկայացուցիչները:

III

(Հ Ո Ղ Ի Խ Ն Գ Ի Ր Ը)

«Պոտորում են, կողոպտում, աւերում են անտէր Վան»: Այս դեռ բաւական չէ: Խլում, բռնութեամբ յափշտակում են հայի հողը, այն հողը, որ կուտուրական ժողովրդի տան սիւնն է, նրա ապաւէնը: Յափշտակել հողը, տալ տնտեսական ամենաճանր հարւած՝ նոյն

բանն է: Եւ դարերով թափուում են հայ ժողովրդի գլխին այդ անգութ հարւածները: Հայ, դու քա՞ր ես, թէ՛ ապառաժ, չե՞ս զգում մահ բերող դառն ցաւը: Շարժիր, շարժիր, թշառական, շարժիր անգութ, քո այդ համբերութիւնը մահ է կտակում քեզ. չե՞ս զգում այդ: Եւ դու պիտի շարժւիս, դանդաղիտ, և դու պիտի՛ բողոքես:

Խլում, բռնութեամբ յափշտակում են հայի հողը: Ահա մի դազանային օրինակ ևս—[Թշառ Շահ-Բաղի գիւղի հողային խնդիրը: Մի քիչ համբերեմք: Վասպուրականի մէջ Մոկս գաւառի, Շատախի, վերին Մահմուդիէի և այլն ամենալաւ հողերը գրաւած, յափշտակած են, Աղբակ գաւառի գրեթէ մի երեք երրորդական մասն յափշտակած են շէյխ Համիտն և բէգերը:

Տոսպայ մէջ Չորեանց գիւղի հողերը յափշտակեց մի ինչ որ շէյխ իւր կեղծ, շինծու քօշաններով, իսկ ամբողջ Խիզանի (Բիթ. վիլ.) պողաբեր հողերը կլանեց շէյխ Ջէլալ-Էրդին իւր ներկայ սերնդով: Իսկ այսօր, հենց վանցիների քթի տակին, Վանի հողերին սահմանակից (հիւս. կողմի) Շահ-Բաղի բազմամարդ զուտ հայ գիւղի հողը կէսից աւել յափշտակում է մի ինչ որ Մէհմետ շէյխ: Ո՞րքան շատ են այդ լիւր շէյխերը: Եւ ինչ իրաւունքով է խօսում այդ մոլեռանդ Մէհմետը: Ահա նրա հողային հաստատութեան թղթերը. — «Իմ հայրս, պապս 40 թէ 50 տարի առաջ այդ մեծ հողի կտորը տալիս էր շահ-բաղեցի Փանոս անունով պարոնին և նրանից տասանորդ ստանում, հետեւապէս և այն պատկանում է ինձ, որի համար ահա ներկայացնում եմ, իբր վկայ, այն ծերերը, որոնք տեսած կամ լսած են այդ աւանդական պատկանելութիւնը»: Եւ բաւական է այս խայտառակ ծիսակատարութիւնը տաճկական դարդար օրէնքի՞ առաջ: Իրաւունքը Մէհմետինն է: Իսկ խեղճ գիւղացիների հողային թղթերը, վկաները, տասնեակ տարիներով նոյն հողի մշակելը, գիւղացիների աղաչանք, պաղատանքը, նրանց զաւակների ու կանանց արտասուքը, դառն մորմոքը «արդար դատաւորների» առաջ մի կոպէկ չարժէ: Ապրիլ 7-ին գրեթէ շաղ բաղեցիները տարւեցան, որոշէցաւ նաև այդ հողի վրայ գտնուող հազարաւոր ծառերը, տասնեակ այգիները, 100-ամեայ կաղնիները քանդել և յանձնել գիւղացիներին, ինչ հակասութիւն: Այս խնդիրը ծագում առաւ 92 թւին, յուզելով գրեթէ 2 տարի, ահա այս Ապրիլին իւր լուծումն պիտի ստանար:

Խլիր, աւազակ, խլիր ժողովրդի հողը ամօթալի դատով, այդ մի չնչին բան է քո մեծ աւազակութիւնների շարքում: Յափշտակել գիւղացոց հողը նշանակում է նրան կենդանի գերեզման դնել: Բայց մենք համոզւած ենք, որ հայ ժողովուրդը մինչև այդ մահաւան դուռը լուռ չպիտի անցնի... շահ-բուգաղցիները որոշած են ամբողջ գիւղով, մեծից մինչև փոքր հրապարակով բողոքել այդ ցերեկեան աւազակութեան դէմ:

Ն Ա Մ Ա Կ

Տ Ի Պ Բ Ա Ն Ա Վ Ե Ր Տ Ի Յ

Հակառակ սուլթանի սաստիկ հրամաններուն, որ ասկէ մէկ երկու ամիս առաջ կը տեղար տեղոյս կառավարիչ Սըրրի փաշայի գլխուն, թէ ամեն ջանք ու ճիգ ի գործ դնել խաղաղութիւն պահպանելու և հայոց հետ համերաշխ ասպարէս, կարծես,—այս խօսքերը սխալ թարգմանած լինէին Սըրրի փաշայի կողմից, որ օր ըստ օրէ բռնութիւնները, գազանութիւնները ու անգթութիւնները կրկնապատկեց մեզ հայերուս, ինչպէս նաև բոլոր քրիստոնէից վրայ: Թուրք ամբօխը, որ սկզբից մի քիչ պատկառանք կը տածէր մեզ՝ հայերուս, որ աւելի վախէն յառաջ կուգար, քան իրենց ազնուութենէն,—այժմ բոլոր թուրքերը, քիւրդերը, արաբներն՝ քաջալերելով կառավարութենէն և տաճիկ զինուորներէն, որ իրենց հետ հաւասար կը գործեն, ամեն տեսակ գազանութեան ու վայրենութեան միջոցներ ի գործ կը դնեն հայերուս վրայ, որ հայ տարրը ոչնչացնեն: (Տիգրանակերտու գաւառը բարենորոգիչ գաւառներէն մինը լինելով, հայերու բաւական մեծամասնութեան թիւ մը կը կազմի. ժրաջան հայ կառավարիչ չկարենալ կարգելու համար՝ հայերը կոտորել ըսկսած են և մէկ մէկին վերջացունել): Ամբողջ քաղաքը, ի բաց առեալ գիւղերը, որ աւելի գէշ են, սպանդանոց դարձած է, ամեն փողոցի մի անկիւն մի մարդ կսպանեն, շատեր կը խեղդեն, սարսափը մեծ է. ամեն ոք՝ տունը փակած, աչք յառած, բարենորոգումներ աւսած փալաս թղթի կտորին կսպասեն, իբրև վերջին յոյս. եթէ մի քիչ էլ ուշանայ Եւրոպայի բարենորոգումներու մուտքը ի Հայաստան, մեծ ջարդ անխուսափելի է. տաճիկ մոլեռանդ ժողովուրդ՝ միացած քիւրդերու հետ, սոսկալի կերպով կատաղած է՝ խածնում, պղծում են և բացարձակապէս յայտարարում են, թէ սուլթանէն հրաման է եկած, ամբողջ գետավորներ պիտ ջարդենք:

Պատմեք մի քանի դէպքեր, որ այս օրեր տեղի ունեցան, որոնց ես ականատես եղայ սրտաճմլիկ:

Նագգալ Յովսէփ Սարրաֆեան անուն մի պատուաւոր անձ, որ մինչ ցայժմ իւր արհեստով կապեր, սակայն այս վերջին տարիներում բոլոր արհեստները և առևտուրները վառթարանալով ու դադարելով, ձեռքին փոքր գրամագլխով ընտանիքը ապրեցնելու համար փոքրիկ խանութ մը վարձած՝ լուսայափոխութիւն կրէր. իրկուն մը դրամները հետ առած տուն կը վերադառնար. փողոցի մը մէջ երկու զինուորներ յարձակելով վրան, երկու երեք սուրի հարածներով գետին կը տապալեն, զրամը առնելով կանհետանան. անմիջապէս

մի քանի անձինք վրայ կը հասնեն, խեղճը հոգեւարքի մէջ կը փոխադրեն և կառավարութեան իմաց կուտան. կուգայ կառավարութիւնը, կսկսի քննել անզգայ հոգեւարքն, շատ մեծ ջանքեր կրնեն խօսեցնելու, սակայն անկարող կը լինին, միայն «զարկեց» կարտասանէ և «ո՛վ» հարցման չպատասխանելով, մի քանի վայրկեան վերջ կը մեռնի:

Կառավարութիւնը «զարկեց» բառը Սարրաֆի կը թարգմանէ և անոր յաջորդ օրը նոյն փողոցի մէջ բնակող 45-50 տարեկան բարեպաշտ Սարգիսն ձերբակալել կուտայ. բայց մի քանի վկաներ կը հասնեն՝ թէ «մենք տեսանք երկու երեք զինուորներ՝ այդ փողոցէն փախչելով, ուրիշ փողոց մը դարձան». թէ Սարգիս աղան և թէ վկաներն մահաւան կը դատապարտեն: — Տեղէս կէս ժամ հեռու Ալիփուէնար (ս. Ասուածածին) գիւղի քիւրդերէն մի խումբ զինեալ կը մտնեն ս. Ասուածածին եկեղեցին՝ եկեղեցոյ բանալին պահանջելով. «Ժամակոչը քաղաք գնալով, բանալին հետը տարաւ», կը պատասխանէ կինը. խեղճ ժամկոչին կինը շատ մը չարչարելէ ու անպատուելի վերջ կը կոտորեն դուռները ու կը ջախջախեն պատուհանները և ներս կը խուժեն, անասնոց և մարդկանց աղբերով կը պղծեն բոլոր սրբութիւնները. եկեղեցին մէջ ցայժմ պղծած դրութեամբ գոց կը պահւի. պատրիարքարան բողբոջեցաւ, դեռ ձայն մը չեղաւ:

— Քաղաքիս ոստիկանութեան հազարապետներէն մին, հայոց մեծ շուկային մէջ պտտած միջոցին, մի տաճիկ խենթի կը հանդիպի և կստիպէ հայ տէրտէրի պէս պատարագ ընել, և ապա հայհոյել կտայ եկեղեցոյ, կրօնքի և ազգի, ինչպէս նաև հարուստ նշանաւոր խանութպաններից շատերի անձնականին և ոչ ոքից պատասխան մը կամ շարժում մը կելլէ, կարծես, քարէ արձաններ լինէին:

Ալ ո՛չ պատիւ մնաց, ո՛չ ամօթ, ո՛չ կեանքի և ոչ կայքի ապահովութիւն կը տիրէ. բոլոր խանութներն գոց, շատ մը խեղճ քիւլֆեթներ (ընտանիքներ) անօթի կը մեռնին, ամբողջ օրը 5-10 փարայի առևտուր չընողներ շատ կան. քաղաքէս մէկ կամ երկու ժամ հեռի չէ կարելի գնալ, կսպանեն, կը կողոպտեն և սոսկալի կերպով կանդամահատեն վայրենաբար, մեղսելու չափ ծեծել, թալաններ, հայհոյանք սովորական բաներ են: Ոմանցից կուհարցնենք՝ ինչո՞ւ այսպէս անգթաբար կը վարուէք. կասեն՝ «Քիւլֆեթի պու տըր, պէտիւկի կերտէտըր», այս դեռ փոքրն է, մեծը ետն է. այս խօսքերէն կը գուշակենք ընդհանուր ջարդ պիտի տան քրիստոնէից, ինչպէս արդէն շատեր անամթաբար կը պոռան, կը պտտեն՝ թէ բոլոր գետավորներ պիտ ջարդենք:

Յուսահատութիւննիս վերջին ծայր է. պայթումն երկու կողմից ևս տեղի պիտի ունենայ:

Երանի ձեզ, ո՛վ ազատ երկրի մէջ ապրող եղբայրներ. մոռացէք, մէկ կողմ դրէք անյաջողութիւններնիդ, որչափ ալ վշտերնիդ, ցաւերնիդ շատ լինէ, նորէն երանելի էք, որ ազատ կը խօսէք, ազատ կը շարժիք. արդեօք մոռցա՞ք ձեր հայրերն, ձեր քոյրերն ու եղբայրներն. գոնէ օգուտ քաղեցէք ձեր ազատութիւնից ու

օգնութեան հասէք մեզ կամ ձեռք կառկառեցէք, ալ համբերութիւնը ոճրագործութիւն է, անտարբերութիւնը մարդասպանութիւն:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

Ս Ղ Ե Ր Տ Ի

II

Ձերբակալած եօթն հոգին, որ գորանոց տարին, հոգ նախ ուզեցին չլանով խեղդել բոլորը, բայց վերջիշիալ Համէ էֆ. չի թողնել, բանտ կը տանին, հոն նորէն կը տանջեն, այնքան կը զարնեն, որ շատերու բերնէն արիւն կը վազէր, երկու օր ազէկ մը չարչարելէ և տանջելէ ետև ծանր կաշառ առնելով, կարճակեն. սակայն Ատրմոն մի շարաթ կը բանտարկեն, և աւելի շատ ստակ կառնին իրմէ: Զինուորները և տաճիկները ուզածնին ըրին, թալանեցին, կողոպտեցին ամեն ինչ, դարձեալ ազատեցան. իսկ հայերը ծեծը կերան, շատերը վախէն մեռան, մօտ երեք ամիս 300-ի չափ հայ հիւանդ էին վախէն, և սակայն դուրսը ոչ ոք տեղեկացաւ, այնպէս ծածկեց սուլթանի բարբարոս կառավարութիւնը:

Անցեալ տարի Իսայ Բ. Գէ Համատը-Հաճի անու- նով անպիտան տաճիկը կապալով առեր էր Սղերտի ամբողջ այգիներուն տասանորդը և փաշային հետ մի- անալով, սկսաւ ամեն տեսակ հարստահարութիւններ ընել, այգիներուն վրայ ծանր տուրք կը դնէին, այգի չունեցողէն ալ որպէս թէ սխալմամբ կառնէին: Հան- նոյ Մ. Իւսէֆեանին այգիին վրայ տուրք դրին 30 ղը- րուշ, որ այգիին մէջ տաւ, բայց ետէն երկու անգամ ալ զարնելով, չարչարելով թէ զինքը և թէ որդին, 60 ղրուշ ևս առին: Մ. Հաննոյեանին վրայ 4 ղրուշ տուրք դրին և 20 ղրուշ առին: Աստ Մանուկեանին վրայ 3 ղրուշ տուրք դրին և 13 առին. այն ալ ինչպէս—մայ- րը չարչարելով և վերմակը ծախելով: Ակոբ և Աւէ երկու եղբարց այգիին վրայ դրին 65 ղրուշ տուրք և առին 115 ղրուշ և այլն, և այլն: Այսպիսի շատ մը դէպքեր կը լլան, տաճիկը կաշառներով կազատի, իսկ հայը կը հեծէ ու կը հեծէ:

Սղերտի մէջ կայ հայ ընտանիք մը, որու մասին ամեն սղերտցի երախտագիտութեամբ կը խօսի, այդ է Խօջա Մուսայ Տէօվլէեանին տունը: Ահա քանի տարի է, որ սղերտցոց սիրելի Խօջա Մուսան մեռած է, պաշտ- պանելով իւր գիւղը Գիւղալդար—քուրդերուն յար- ձակմանց դէմ, անոր մահամբ Սղերտի հայ ժողովուր- դը կորսնցուց իւր ամենաճարտար և ամենազգեցիկ ազգայիններէն մէկը: Հիմա անոր եղբայրը Խօջա Յա-

կոբ աներ տեղը կանցնի, Խարզանի ամբողջ հայ ժողո- վուրդը անոր պաշտպանութեանը տակ էր, քիւրդերը միշտ կը յարձակէին թէ իրեն կալածներուն և թէ գիւղացոց հողերուն վրայ, արտերը կրակ կուտային, ցո- րենը կը գողնային, և ինքը միշտ կազմ ու պատրաստ էր՝ անոնք ետ մղելու, եթէ կանայք, աղջիկներ փախցնէ- ին, անմիջապէս կերթար, յետ կառնէր, եթէ մէկուն ձին, ոչխարը, կովը գողնային, կերթար կազատէր: Տաճիկ կառավարութիւնը շատ ծուռ աչքով կը նայէր անոր, և ամեն միջոց գործ կը դնէր մէջտեղէն վերցնելու, ինչ- պէս եղբայրը Խօջա Մուսան վերցուց: Օր մը ոստիկան- ները առանց մուխթարի անոր տունը մտան, խուզարկե- ցին և այնպիսի հրացան մը գտան, ինքը բարկացաւ, դի՞նչ իրաւունք ունիք տունս մտնելու առանց մուխթարի, և կատաղութենէն ինքն ալ սկսաւ հայհոյել: Կառավարու- թիւնը բանտարկեց զինքը, 200 ոսկի կաշառք տաւ Խօ- ջա Յակոբը, բայց տաճիկ կառավարութիւնը տակաւին չը կշտացաւ, և մինչև որ բոլորովին չծրծէ, չանշնչացնէ, չի պիտի արձակէ, հազիւ հազ ձեռքն ինկեր է իւղա- լից պատառ մը և խորամանկ ընչաբաղց կառավարու- թիւնը ձեռքէ չձգեր: Իսկ երկիրը, Խարզանի որք մնա- ցած հայերը... անոր բանտարկութենէն ի վեր, ահա մէկ ու կէս տարի, քուրդերը սանձարձակ, առանց ու է արգելքի և խոչնդոտի տակն ու վրայ ըրին երկիրը, ժողովուրդը անպաշտպան, անօգնական, կը ձգէ երկիրը և կը գաղթէ: Գիւղալդար, Բարայէ և այլ հայաբնակ բազմամարդ, այլ և օգասուն ու գեղազարճ բնութեամբ գեղուն գիւղերը այսօր անմարդաբնակ են գրեթէ...

Շատ շատ նեղութիւններ, հարստահարութիւններ կը լլան, մահմեդականներ կը դարձնեն, աղջիկ կը փախ- ցնեն, գեղեցիկ տղայ կը լլկեն, կով, եզ, ոչխար, ձի և այլն կը գողնան, կը տանին, զարհուրելի տուրք կը դնեն, տասանորդը դնելէն ետև կաւեցնեն, տունը, տե- ղը, կահ կարասիք, ունեցած-չունեցածը կը ծախեն և տուրք կառնեն. ամեն օր տուրք կը ժողովեն, կը ժող- վեն ու կը ժողվեն, երբէք չհատնիր, այս տարի ան- ցեալ տարւայ տուրքը կը ժողվեն, և քանի որ այսօր Պոլսոյ վարչութիւնը արագօրէն հեռագիր հեռագրի վրայ կը ղերկէ և կշտապեցնէ տուրքերուն, աւելի, կամ աւելի ճիշտը, թալանի հաւաքումը, ալ երեւակայեցէք հիմա մեր աղբատ և յետին չքաւորութեան հասած ժողովուրդին վիճակը, կը ծեծեն, շատերը արիւն կը թըք- նին, կը հիւանդանան և կը բանտարկեն, որ բանտի ծանր կապանքներու տակ և խոնաւ մթին ու ամեն տե- սակ կեղտոտութիւն բուրոզ բանտին մէջ բժշկւին: Ի՞նչ է այն գիւղացիին վիճակը, զգացնէր էք երբէք (բայց մենք աչքով ենք տեսեր և ականջով լսեր), երբ նորայարոց գարնան հետ կը զարթնի, ուրախ երգե- րով, գոհարանական աղօթքներով կը դիմէ դէպի բնու- թիւնը, կը հերկէ, կը մշակէ անոր ամենամեծ պարգևը, երբ հասունանայ, կը հնձէ, կը բեռցնէ իր հաւատարիմ իշուն կամ մանաւանդ եզին վրայ ու քաղաք կը տանի, կը ծախէ, ստակը գրպանը կը դնէ, հաւատարիմ կեն-

դանին առջևը նետած գոհ սրտով, ուրախ և զարթ, կողմնով և պարելով ճամբայ կիսնայ, քաղցր ապագայի վրայ կը մտածէ, և յանկարծ, զինուորած քուր-դը վրան կը յարձակի... մարդը կը մնայ գետին, մորմէն ծնւածին պէս մերկ, անշնչացած: Այս է մեր բոլորիս դրութիւնը, վիճակը, չունինք և կարծես՝ թէ իրաւունք ալ չունինք ունենալու ուրախ օր՝ վայելելու բընութիւնը, որուն կը ձգտէ ամեն մարդ:

Ի վերջոյ քանի մը խօսք ալ տաճիկներուն մասին: Իսկապէս ասած, ես կը մեղքնամ այս թշուառները, թէև անոնք հայը կը կողոպտեն, կը հարստահարեն. բայց եկուր տես, երբ իրենք ալ կը կողոպտուին և կը հարստահարին իրենցմէ աւելի բարձր գտնուողներէն— էֆէնտիներէն, պէկերէն, աղնւականներէն և, մեծ էջը ախոռը թողուցինք, տէրութենէն, հոգևորականներէն: Սակայն անոնք տաճիկները— միշտ սնանկով հոգևորականներու փտած և նեխած գաղափարներով, կենսական հայեացքներովը, միշտ սոգէտ կը մնան, տէրութեան ուզածն ալ այդ է, տէրութիւնը, որ իսկապէս աւազակութիւն է, բարբարոսութիւն է, կը ծծէ ու կը ծծէ անոր մարմինն ու հոգին, շոյելով ու շողորթելով...
 ~~~~~

Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

(Պատմէն մի պաշտօնական զրութեան)

***

ԱԳԴԱՂ-ՄԱՏԵՆ. Ագդաղ Մատենի յոյներն Փէհլէվան օղու Թատոր իր պարտիզէն քահլած ծառերուն հեղինակներն բռնելու համար՝ մութի մէջ սպասած ատեն, երեք հատ զինուորներ պարտիզէն ներս կը մտնեն՝ պատին վրայէն անցնելով. օգնութեան հասնող ժողովուրդին շնորհիւ, զինուորներէն երկուքը կը բռնուին, իսկ երրորդը կը յաջողի փախչել և կերթայ եղբու-թիւնը Միւլազիմ Հասան աղային կիմացունի: Հասան աղան Թատորին տունը պաշարելով՝ կուի կսկսի: Նախկին Սանտրզ Էմինի Էֆէնտիին եղբայրը Պարաշ գլխէն և ուրիշ 3-4 անձ ալ տարբեր տեղերէ ծանրապէս կը վիրաւորուին սեխներով: Հասան աղան՝ բռնւած զինուորները առնելով, կը մեկնի: Գայմագամին տեղեկութեան վրայ Եօզղատի թաղապետական բժիշկ սօք. Շիրիմեան կը ղեկի, որ գալով վիրաւորներուն սեխով վիրաւորւած ելլալին կը հաստատէ: Նոյն գիշերուան մէջ Մատենի ժողովրդի զգացած տագնապը բացատրել կանկարողնամ:

Հասան աղան երբ Թատորի տան կը մտնեայ՝ կրակի և յարձակման փողերը վարնել կուտայ: Զէրբէզ-

ները գիւղի մը մօտերքը Փիրանեան Արթին աղային ծառան, կիւրենցի Գէորգը կը կողոպտեն, գրաւելով անոր 12 ոսկին և մօտ 8 ոսկիի արժեցող իրեր: Գարա-Մաղարա գաւառակի միւզիրը նոյն գիւղի մէջ սենեակ մը նստած հանդիսատես կըլլայ այս դէպքին, ոչ ոստիկան մը և ոչ ալ գիւղացի մը կը ղօկէ այս դէպքը արգելելու և կամ չարագործներին հետապնելու համար. հաւանական է, որ այս աւազակ չէրբէզները յիշեալ Մանչար պէյին ստորատասները էին:

***

ԳԱՐԱՃԱ-ՎԵՐԱՆ Ազիզիյէ գաւառին կից՝ Գարա-Ճա-Վերան անուն յոյն գիւղին մէջ արիւնահեղ ընդհարում մը եղած է:

ԳարաՃա-Վերանի մօտ Փայաս գիւղի իսլամները վրնւած կը յարձակին վերոյիշեալ գիւղի վրայ, երբ տղամարդերը արտերը կը գտնուին եղբւր. կանայք վախերնուն տուններնուն կը քաշին, թուրքերը տուները մտնելով՝ շատ մը կանանց պատիւները բռնաբարելէ վերջ, բաւական իրեր ալ կաննին. եկեղեցին մտնելով՝ կանթեղները կը կոտորեն և Նիքօլա քահանայն խեղդելու համար կը պառկեցնեն, բայց իսլամի մը շնորհիւ կը խալին, որովհետև անոր բարեկամն է եղբւր: Այս եղբու-թիւնը իմանալով, տղամարդեր ղաշտէն վերագառնալով՝ կուի կսկսին: Լսածնուս նայելով, 10-15 սպանւած և շատ մը ալ վիրաւորներ կան: Զինճիտէրէի միտրօպօլիտը ամեն պաշտօնական տեղեր դիմումները բրած է և կընէ:

***

ԲԻԻԶԻԿ-ՉԱԹ. Գաւառնուս մէջ աղքատութիւնը անբացատրելի աստիճանի մը հասած է: Աինները լեռներէն խոտ հաւաքելով, տնական պէտքերու կը գնան, բայց այնպիսի ժամանակի մը մէջ կապրինք, որ հնար չէ անլնաս գեղին կամ քաղաքին եզերքը ելլել կարելի ըլլայ: Քիւչիւք-Չաթէն քանի մը կիներ խոտ հաւաքելու համար գիւղէն դուրս կեցին: Քէօքրիւճիգ գիւղէն Օղլան անունով թուրք մը ասոնց վրայ կը յարձակի և Ծաղիկեան Արապետի կնոջ պատիւը բռնաբարելէ վերջ՝ աջ ձեռքին 4 մատերը կը կտրտէ:

Լսածնուս նայելով, կառավարութեան բողոքած է, բայց ինչ օգուտ, որ կամ մէկ երկու օր կը բանտարկեն և կամ բնաւ չեն հարցաքննիր:

***

ՍՈՒՆԿՈՒՐԼՈՒ. Խեղդելով ջաղացքի մը անիւոյ տակը ձգւած յոյն Նիկօլային սպանիչները գտնուցան. մէկը Սունկուրլէն ճիրիտ օղու Արիք, միւսը Սունկուրլի գեղերէն Ինճէ օլլու թուրք մը է: Անոնց խոստովանութեանը նայելով, այս ոճրագործութիւնը թշնամութեան և կամ շահու համար չէ, այլ միայն կեամբուր մը սպանելու հաճոյքին համար ըրած են, արդէն զոհը չեն ձանձնար

եղեր, և վրայէն ալ լոկ 6 փարա գտներ է: Մեղք Գարրիէլ պէյն բանտէն արձակած է: Ասոր կինը սպանւած է տաճիկի մը ձեռքով: Բայց այրը բանտարկած է, իբր մարդասպան: Գայմադամ Գարրիէլը մահապարտ ընելու համար վերջին ծայր կը խորհի. Հասան և Նուրի չափուշ անուն երկու պահակներ կանչելով՝ այսպէս կը պատկրէ. «Գիշերը ժամ 4-5-ին տներն երբ, տուն գալով զիս փնտոնեցէք և բանտէն բերելէք մարդերնուդ ըսէք, որ երբ քովս գան, ըսէք՝ թէ մենք ականջովն լսեցինք, որ Գարրիէլը քունին մէջ կը զառանցէր, թէ առաջ սխալեցայ, պէտք էր որ կինս սպանէի»: Պահակները այս խրատներ մէկ քանի բանտարկեալներու տաճ առնին հոն գտնւած խլամ բանտարկեալ մը կը ըսէ և եղելութիւնը ամբողջ բանտարկեալներուն կը հաղորդէ. այն ծրագրին այսպէս պարագի ելլելը տեսնելով, գայմադամը կը բարկանայ և պահակներ պաշտօնանկ կընէ: Գուրպաղայէն յոյն երիտասարդ մը՝ սպանեալ Ափրիս չափուշին Հեղինէին (մեռեալ կինը) տունէն ելլալը տեսած ըլլալով՝ դատարանի մէջ ըսաւ և հինգ տասը գիւղացիներու մէջը Ափրիս չափուշը ճանչցաւ, զինուորի լաթեր հագցուցին՝ դարձեալ ճանչցաւ թէ և, բայց չափուշ և Գարալի ողլու Հիւսէյինը ազատ արձակեցին. իր ջանքը, հոգը Գարրիէլը դատապարտել տալն է:

* *

ԵՕԶՂԱՏ.—Եօզրատի շուրջը տիրող անապահոյութեան, կառավարութեան խժոժութեանը պատճառով հայերը այս գուժի ժամանակին տուններնին քաշած մնացած են, քաղաքին մէջ աղքատներու հաշիւը չկայ, միւս կողմէ գիւղերէն ալ խուճը խուճը կուգան, ճամբուն վրայ հանդիպած հայ մը իբր յեղափոխական կը ճանաչուի և նեղութիւններ տալով ստակներ կառնուի:

* *

ՄԱՀՏԱԿ գիւղից.—Գիւղիս մէջ գտնուող քիւրդաց պէտ, որին անունն է Սէյիտ պէյ քանի մը սրիկայ քիւրդերով կը յարձակի եկեղեցու վրայ. կրակ արձակելով, մէկ քանի մը անձանց կը վիրաւորի և ամենքն ալ դուրս կը վազէ: Ինքը՝ քահանան կինի անպիտանի ոտքը, բայց ի զուր. եկեղեցու դուռը կը գոցի, բանալին կառնի ու կերթայ գիւղ—իր դաշնակցի մօտ: Յետոյ կը կանչէ գիւղի մէջ եղած դպրոցի ուսուցչին և կապանայ հայ վարժապետին ու կըսի՝ այս գիւղէն պիտի հեռանաս, այս դպրոց չի պիտի լինի, եկեղեցին փակելով, դպրոցն ալ կը փակէ ու այսպէս կը հեռանայ գիւղէն:

ՔՂԻԻՑ. Բղի Գասապայէն 2 ձի և 3 ջորի Սէյտե-Գասըմ ըսած լեռնէն, քաղաքէն երեք քառորդ ժամ

հեռի, խուպատցի աշիրէթէն տարեցան անդառնալի. շնաս օսմ. 4-5 ոսկի:

—Սերկէլ գիւղացի Արսլանեան Կարապետին ձին՝ 15 ոսկոյ արժէքով, գիւղէն քառորդ ժամ հեռի արօտատեղիէն լոյս ցերեկով խուպատցի քուրդերն տարին:

—Խուփսեցի Փոստայեան Խաչատուրի մէկ կովն և երկու եզն նոյնպէս խուփսեցուց Բարթողեան ձորէն նոյն աշիրաթն զարկաւ տարաւ:

—Խուբս-գոցի թուրք Հաճի Մուստաֆային եղբայրը՝ Բարթողեան ձորը թախելով, խուպատցիներ ձին տարին լոյս ցերեկով. կառավարութիւն միայն սոյն անձի բողբոջ լսելով՝ Կոճակի միւտիւր Թէսուզ աղայի թէյքքէրէ գրեց. ողորմելի Մուստաֆան յոյսը դրած այդ թէյքքէրէին վրայ գնաց միւտիւրի մօտ և անկից գողերու տունը. իւր խոզաքին, շալվարը և զգեստները կը տեսնէ քուրտին վրայ, կուլայ, կաղաղակէ. անամօթ քուրտը կուրանայ իւր գողութիւնը և կապան յ իւր զորպարտութեան վրայ, յուսահատ Հաճի-Մուստաֆայ տուն դարձաւ, անիծելով կառավարութիւնը և հայհոյելով պաշտօնեաները:

—Կռան ձորէն, որ Խուբսէն կէս ժամ հեռի է, Մահտեսի նազարէթ Փոստայեանի 2 կով և մէկ եզն տարին, ցերեկ ատեն:

—Ամսոյս մէջ հասնանցի աշիրաթէն Օզոյի տղան 25 ձիաւոր համախիէով՝ հարուստ Խոջմաթիւններու տունը եկան. գիւղին մարգերը բռնութեամբ քաղեցին, գիւղն ամբողջ ահով լեցուցին ու առաւօտ մեկնեցան՝ մուրհակաւ 25 ոսկի վերցնելով:

—Խուպատցի աշիրէթին այս կատիլը յառաջ եկած է տեղոյս գայմադամին յատուկ թելագրութեանէն. Կոճակի միւտիւր Թէսուզ աղան, որուն տրամադրութեան տակ կը գործէ համարձակ սոյն աշիրէթն, այժմ 2 բաժնի խմբով կը գործեն՝ մին 25 անձով, որ գողունիները տեղաւորելու պաշտօն ունի, միւսն 30 անձներով՝ ցերեկեայ հրոսակ՝ տեղաւորած Բարթողեան ձորին անտառը: Կառավարութիւն կը ըսէ այս ամեն, բայց կը ըսէ. ամեն օր անպակաս են սոյն գունակ դէպքեր, զորս միտումի կը տեղեկագրեմք:

—Տէվրեշի տղայք անուն և Համիտիյէ հեծելագուն գին պատկանող մի քանի քրդեր՝ 30 զինեալ ընկերներով, լոյս ցերեկով կը յարձակին 2իթթիկ գիւղի վրայ, պահանջելով գիւղացիներէ այն երիտասարդը, որ 3 տարի առաջ թրքացած և մօտերս դարձեալ եկած է հայ եկեղեցու գիրկը, բայց իւր կեանքի անպահովութեան համար, 3 ամիս առաջ ծպտեալ Բասեն մեկնած է: Գիւղացիք եղելութիւնը իր ճշտութեամբ կը պատմեն, բայց զայրացած գազանները կը վիրաւորեն 20-ի մօտ հայեր, որոնցմէ ոմանք ծանր վիճակ ունին ու կը մեկնին, ի լիոյ իմացանք, որ վիրաւորք Կարին բողբոջելու պացած են. արդիւնքը դեռ չգիտենք:

—Առ էք գիւղացի 2 հայեր, իրենց 2 ջորիները ելլ պէկու գետեզը արածած ատեն, Միտաուեն ըսած գոմերը բնակող բնիկ գասապացի թուրքերու կը հանդիպին, որք երկու ջորին գետին ամենէ վտանգաւոր հոսանուտը կը ձգեն, տէրերուն ալ խիստ կը գանա

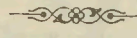
կոծեն. մի ընկեր գլուխ երես արիւնլայ վիճակի մէջ քաղաք եկաւ և բողոքեց առաջնորդ Տօր. մարդ ղերկ-ւեցաւ միւս ընկերոջ ետեւէն, պատգարակով բերին:

— Խուսի մէջ ՏարստաՏարութիւն. — Մասը-գանցի 18 զինեալ քուրդեր գիւղս եկան՝ իրենց Միրզ Ալիի տղուն Աղա Սիւլէյմանի հետ. Տիլպէրեաններու վը-րայ, Մըրձօյեաններու և Էլէսիկեաններու տանեցուց վըսյ ալ լուտանք, ծեծ, բռնութիւններ ի գործ դրին. բայց վը-ջապէս ժամանակիս զէպքեր զիրենք վճատեցուցին, լոյս ցերեկով թալանի սկսիլ, շատ մը սպառնալիքներ ընե-լով մեկնեցան ի Սերիկիլ գիւղ, ուր նոյն գիւղի Արս-լանեան Կարապետի ծառաստանէն 150 բարդի ծառեր կեղեկելով, 2 հրացանի գնդակ դուռը խրեցին և տան դրան առջև մի տաճիկ գերեզման կապելով, մեկնեցան:

— Թալան ի Կաղկէսէն ի. Գիւղիս ընակիչնե-րէն Պաղտոյեան Փիլիպպոս անուն մէկը Բալուէն ապ-րանք առնելով դարձած ատեն, 6 զինեալ քուրդեր կը պաշարէր Կաղ նահիլէի մէջ. տղան փախչելով կա-զատի. 1000 ռ. ապրանք տարին: Սոյն զէպքի դրդիչն ու հեղինակը Կազի Միւսիր՝ Ուլաշ-զատէ Սաղր Մէհ-մէա աղայի տղայ Քիւլիկ աղան է: Կառավարութեան ղիմեցաւ, բայց անօգուտ և անխելի: Այժմ տեղւոյս կառավարութիւնը «արզուհայի» իսկ ունկնդրութիւն չընէր, երբ բողոքը թալանի և ՏարստաՏարութեան դէմ է: Գաւառիս ընդհանուր վիճակ անպահապարհ է և թատր մը սոյն գունակ զէպքերու:

ՌՇՏՈՒՆԻՔ. — Կուլիսան բէգի որդի Իսուֆ բէգ (Խաչատուր կաթողիկոսի հարս փախցնողը), որի դէմ խիստ գրգռած էր նարեկայ վանհայր ծ. Մատթէոս վարդապետը, որովհետև այդ լիբը քիւրդը մօտիկ ան-ցեալում նոյն գիւղի դպրոցի մի աշակերտի, 12 տա-րեկան հասակի, լլկած էր բռնի, ցերեկով վանհայր բացակայութեանը, գալիս է կրկին նարեկ և առաջար-կում հայր սուրբին իր սենեակի դուռը բանալ, թէ ինքն այնտեղ ուզում է օղի խմել, մտրուքներ կան-չել և քէֆ անել: Հայր սուրբն խիստ կերպով մեր-ժում է: Իսուֆ բէգ սպառնալիք տալով հեռանում է: Օգոստոս 6-ին միւս օրը Իսուֆ բէգ ուղարկում է մի անծանօթ քիւրդ, որը մօտենալով դարձեալ հայր սուրբին, ասում է, որ սենեակի դուռը բանայ, իրան բան ունի ասելու: Հայր սուրբը պատասխանում է, թէ ինչ որ ասելու ես, այստեղ ասա. քիւրդը նորից պըն-դում է, հայր սուրբը կրկին մերժում է, բայց մի կերպ քիւրդին յաջողում է մտնել սենեակը. մտնելուն պէս վերջիս հանում է խանջալը և հարւածում հայր սուր-բին. դիմադրում է քաջ կրօնաւորը և դեռ երկրորդ հարւածից չյուսահատած յաջողում է խանջալը քըր-գի ձեռքից խլել և մի հարւածով նրան փուլեցնել գետին: Ծ. Մատթէոս վարդապետի վէրքերը մէջքի վըսյ են և վտանգաւոր չեն: Քիւրդը ծանր վիրաւոր-ւած է: Վարդապետն այժմ փոխադրւած է Աղթամար. դատ կայ:

— Բահրի փաշան պաշտօնանկ եղաւ, կորուեցաւ, ու-տելով շատ հայերի զրամները:

ՄԱՏԷՆԻՑ. Ճիշտ այս պահուս վստահելի աղբիւրէն կիմանանք, թէ 10-15 օր առաջ Մարզանի հրդեհը պատահած օրը տեղւոյն քաջալերած մատնիչներէն հաճի Սարգիս աղա Քիրէմիտեան իր տանը մօտ դաշոյ-նահար մեռած գտնւած է՝ ի մեծ վարձատրութիւն կամ յապաշխարութիւն իւր վատ ջանից և ի սարսափ իւր նմանեաց: Գործարիւր ահաբեկիչները ազատ ու ապա-հով են: Ասիկա 8-երորդ անգամն է, որ մարզանցիք իրենց մատնիչները սպանած են՝ 6-ը հրապարակաւ և 2-ը գաղտնի:

Երոպական մամուլը, նոյն իսկ անգլիականը, Կ. Պոլ-սի վերջին զէպքի առթիւ վերին աստիճանի կծու ու յարձակողական դիրք բռնեց զէպի հայկական խնդիրը և զէպի հայերը մասնաւորապէս, և նա այն աստիճան հեռու գնաց, որ սկսեց Սասունի կոտորածն անգամ կասկածանքի ենթարկել: Այս անսպասելի փոփոխու-թիւնը մի մեծ հանելուկ էր դարձել շատերի համար, նամանաւանդ որ Անգլիական նաւերը մօտեցել էին Դարդանելին և նաւային ցոյց էր սպասուում. ահա՛ ուր էր հասել զիպլոմատիքական յարաբերութիւնը այդ ժամանակամիջոցում: Բայց և այնպէս զիպլոմատի-ան ու նրա օրգանները պարտք համարեցին դատապար-տել հայերին և Տաճկահայաստանում տեղի ունեցած բոլոր կոտորածները համարել հայերի սարքածը՝ Եւ-րոպային զբաղեցնելու՝ իրենց իսկական շահերին ծա-ռայեցնելու դիտումով: Եւ այս ասուլները մի քանի ժամանակ, նոյն իսկ մի քանի օր առաջ սպառնալիք-ներ էին տալիս սուլթանի կառավարութեանը, նրա կատարած ամեն տեսակ ոճրագործութիւնների համար: Ո՛հ ժամանակներ, ո՛հ մարդիկ:

Մենք կը վերագառնանք այս խնդրին:

Թէև «Դրօշակի» 15-16 համարները հրատարա-կում ենք միասին, բայց և այնպէս հետեւեալ 17-րդ համարը լոյս կը տեսնի իւր ժամանակին՝ նոյեմբ. 1-ին:

Ներկայ 15-րդ և 16-րդ համարները մամուլին յանձ-նելու բողոքին ստացանք Դաշնակցութեան Կ. Պոլսի Կենտրոնական Կոմիտէի հրատարակած պրօկլամացիան, որ և զետեղում ենք ստորև:

Մանրամասնութիւնները և այլ տեղեկութիւնները հետեւեալ համարում:

Թ Ռ Ո Ւ Յ Ի Կ Թ Ե Ր Թ

—o—o—

№ 1 Հ. Յ. Գ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն № 1

24 Սեպ. 95

Կ. ՊՕԼՍԻ

24 Սեպ. 95

ԿԵԴՐՈՂԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԵԻՆ

Հայ եղբայրներ եւ Բոյրներ,
 Հայութիւնը ճգնաժամի մէջ է:
 Հնչակեաններուն ձեռքով կազմակերպուած Սեպտեմբեր 18-ի խաղաղ Յոյքը, որով կուղէին Մայր-Հայրենիքի ահեղապէս անտանելի վիճակը վերջին անգամ հաւաքաբար պարզել թուրք կառավարութեան եւ Եւրոպայի առջեւ, — այդ ցոյցը կոտորածի եւ անմիտ ու գազանային վրէժխընդրութեան առիթ մը եղաւ թուրք բռնապետութեան համար. ոտականութիւնը ինքն էր որ զինեց ու գրգռեց հայերուն դէմ մայրաքաղաքիս սօֆիստներն ու թուրք խուժանը:

Այլ համբերութեան չարին ու սահմանն անցած է. երբ կառավարութիւն մը կը խաբէ մեզ ու Եւրոպան աւելի քան տասնվեց տարիէ ի վեր, երբ կառավարութիւն մը լըրրարար կուրանայ Սասունի ջարդը եւ կը խաղցնէ Եւրոպան տասներեք ամիս անընդհատ, երբ կառավարութիւն մը նոր Սասուններ կ'ստեղծէ Երզնկայի, Կամախի, Շապին — Գարահիսարի եւ Հայաստանի բոլոր անկիւններուն մէջ եւ նոյնիսկ Պօլսի մէջ Եւրոպայի աչքին առջեւ ընալից ընել կը ջանայ իր տարրական իրաւունքները պահանջող ժողովուրդ մը — ալ ինչ կ'սպասէք այդպիսի կառավարութենէ մը: Ո՛չ, ալ անցաւ խոստումներով եւ անարժէք թղթերով, իրական գործ մը պէտք է մեզ. ապահովութեան եւրոպական երաշխիք մը թուրքերուն հայակործան սիսդէմին դէմ թո՛ղ զուր չանցնի հերոսներուն եւ Պօլսի փողոցներուն մէջ ինկած անմեղ զոհերուն արիւնը, զոհեր որոնց զիակները Մարմարայի խորերէն բողբոջ ու վրէժ կը պահանջեն:

Չը խաբուինք խոստումներէն. մինչեւ որ մեր պահանջներուն Եւրոպական պետութիւններու կողմէն գոհացում չ'որուի, խափա կը հրամայենք որ ամեն մարդ գոցէ իր խանութը, ոչ ոք կըլայ իր պատուարանէն, ոչ ոք իր գէնքը վար դնէ, որովհետեւ նորանոր ջարդերու պատրաստութիւններ կը տեսնուին թուրք խուժանին մէջ, որուն դէմ կառավարութիւնը, եթէ ուզէ իսկ՝ որ յիմարութիւն է հաւատալ՝ անգոր է մեզ պաշտպանելու:

Եղբայրներ եւ Բոյրներ
 Հասած է վարկեանը, երբ պիտի ապացուցանէք, որ լաւագոյն կը համարիք զիւրազնարար մեռնիլ, քան վատարար փճանալ Մոնղոլիոյ անապատներէն փախած մարդակերպ գազաններուն ճիւղներուն մէջ:

ՄՕ. Հ կամ ԿԵԱՆԲ,
 Վա՛յ անոր որ չաջակցիր յեղափոխական լսնակին,
 Կեցցէ՛ Յեղափոխութիւն:

Դաշնակցութեան Կարնոյ Կենտրոնական Կոմիտէն՝ լուր առնելով Շաքիր փաշայի Հայաստան գալու մասին, պրօկլամացիաներ հրատարակելով, վաղօրօք ցրեւէ է գաւառները, որ Հայաստանի այդ Բարենորոգիչ-Կոմիտարին՝ ընդունեն ըստ արժանոյն:

* *

Բուրգասի Պարանազեան, Ռուչուկի Հայկական Միութիւն, Եամպօլի Սասունեան՝ և Սիլվեստի Օժանդակ՝ ընկերութիւնները խնդրում են յայտնել որ իրենք միանալով Հայ Յեզ. Դաշնակցութեան հետ, կազմում են առանձին առանձին կոմիտէներ:

* *

Տեղի խիստ սղութեան պատճառով Սասունի կոտորածի վերաբերեալ պաշտօնական զօհումներն իրենք և ազերսագրերը անկարող լինելով զետեղել Պրօշակի՝ էջերում, մենք նրանցից կարեւորները կը հրատարակենք առանձին գրքոյկով:

ՆԻՒՐԱՏՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՅՈՒՑԱԿԸ

Հայ Յեզ. Դաշնակցութեան Կեդրոն. սնդուկի մէջ ստացւեցան.

Թափրիզէն Հայկ 30 թուման, Հաւատացող 10 ոսկի, Զաւայէն՝ Հով 25 անգլ. ոսկի, Արմաւիր՝ Վարդան Դերձակեանէն 5 ոսկի, Բաղդադ 50 Փրանկ, Աղօթող մը 30 Փր., Պուլկ. Ռոստոմ-Շաւարշ 20 Փր. և 460 Փր.: Նիզակ քաղ. սնդուկի մէջ ստացւեցան.

Յէ. 40 դահեկան, Յո. 60 դհ., Կ. Խ. 50 դհ., Կ. Հ. 50 դհ., Խ. Հ. 40 դհ., Ս. Դ. 40 դհ., Գք. 40 դհ., Մ. Ժ. 50 դհ., Մ. Աշ. 50 դհ., Հ. Ա. 40 դհ., ԳԼ. ք. 40 դհ., Ս. Ս. 10 դհ., Գ. Ռ. 50 դհ., Գ. Ա. 50 դհ., Պ. Մ. 60 դհ., Գ. Հ. 30 դհ., Մ. Հ. 30 դհ., Ա. Հ. 20 դհ., Պ. Խ. 10 դհ., Գ. Խ. 10 դհ., Խ. Ա. 60 դհ., Մ. ք. 40 դհ., Մ. Ի. 20 դհ., Մ. Թ. 20 դհ., Մ. Գ. 20 դհ., Մ. Թոր. 20 դհ., Յ. Տ. 20 դհ., Ա. Ա. 10 դհ., Ա. Պ. 40 դհ., Մ. Կ. 10 դհ., Մ. Տ. Յ. 40 դհ., Թ. Գ. 10 դհ., ՕՓ. և Մ. Մ. 300 դհ., Գ. Մ. Մ. 95 դհ., Անվախ խմբից 200 դհ., Միութիւնից 100 դհ.:

Շ. Ժ. ք. Օր. Ե. 13 Փր., Ար. Մ. 6 Փր., Ար. Գ. 5 Փր.:

Ամերիկ. Լօվէլ ք.-ից՝ Յ. Ճ. 1 դօլար:

Վրիպակ.
 Անցեալ № -ում տպւած՝ ՊԼԵՀանձն 100 օսմ. ոսկի՝ -ի տեղ պէտք է լինէր՝ ՎԵՀանձն 100 բուրլի:

Մեր կոմիտէների, ծանօթիւների և ընդհանրապէս մեզ գիմոզների առանձին ուշադրութիւնն ենք հրաւիրում նոր հասցէի վրայ:

Դաշնակցութեան անձամօթներից խնդրում է թղթակցութեան եւ ներատուութեան համար զիմն.

Gaspar, poste restante, Carouge (Suisse).

L. Boole, 15, Augustus Rd. Hammersmith, W. London.

Վրիմնա, Դաշնակցութեան ազատ ապարան